
Gardiner
av Gunnel Hazelius-Berg

Nordiska museets bibliotek

NM:s

vägledn.

Ex. A

UTLÅNAS EJ

Ex A
Nord. Mus Vägledn
Tillf. utst. 1962

GARDINER

OCH

GARDINUPPSÄTTNINGAR

En kulturhistorisk
studie av

GUNNEL HAZELIUS-BERG

[1962]

NORDISKA MUSEET

Ett stort antal av här reproducerade bilder ha beskurits för att framhäva fönstret och gardinen.

Omslag: En rullgardin från 1800-talets mitt ur Nordiska museets samlingar.

Malungs Boktryckeri AB 1962

Förord

Fönstret utan gardin och rummet utan fönster äro två för oss mycket främmande företeelser. Och dock voro de för inte så länge sedan levande realiteter och bilda den bakgrund, mot vilken våra egna vänliga fönster måste ses. Fönstret, som ger sol och dagsljus åt rummet och som är det första ens blickar dras till, när man kommer in i ett rum! Gardinen kring fönstret ger karaktär åt rummet – enkel eller rikt utsmyckad, ljus eller mörk, följer den dagens mode i heminredningen snabbare och lättare än den fasta möbelklädseln. Men den är betydelsefull även som komplement till äldre arkitektoniska rumsinredningar och den kan tillsammans med gamla möbler ge en eftersträvad stilhistorisk prägel åt ett rum. Denna lilla bilderbok vill ge några kulturhistoriska upplysningar om gardinens historia i vårt land och samtidigt praktiska råd och anvisningar för den som i sitt hem vill återuppliva äldre former av gardinuppsättningar.

Stockholm, Nordiska museet, i september 1961.

Gunnel Hazelius-Berg

Innehåll

Förord 3

1. Fönstret 5
2. Fönstergardinens släktingar 16
3. De äldsta fönstergardinerna 26
4. Hissgardinen och hänggardinen 31
5. Den draperade gardinen 43
6. Lambrequiner och dubbelgardiner 62
7. Enkla gardiner 75
8. Halvgardiner, jalusier och markiser 83
9. Rullgardiner 87
10. Termer och praktiska anvisningar 94

Anmärkningar 108

Summary 110

Fönstret

»Fönsterna i de nordiska byggnaderna äro vanligen, i synnerhet i de med eldstäder försedda husen, anbragta på de sluttande taken, varigenom man får fullare belysning från ovan. De bestå av glas eller tjärduk, för att utestänga regnet. Men i städerna, med deras trånga gränder, sitta fönsterna på sidan av husen och äro försedda med galler och luckor av järn.» Så beskriver Olaus Magnus i sin Historia om de nordiska folken, hur det förhöll sig vid 1500-talets början i vårt land.

Det kan vara skäl att inledningsvis något närmare granska fönstret och dess former, för att få den bakgrund som erfordras för en skildring av gardinens tillkomst och användning. Den lilla ljus- och rököppningen som från början endast var en glugg med en trälucka att skjuta för, utvecklas så småningom till ett fönster. Men inte ett klart glasfönster utan en öppning som täckes mot kyla och regn av något tunt material som samtidigt helst också skall släppa in så mycket ljus som möjligt.

Gunnar Olof Hyltén-Cavallius anför från sin småländska hembygd en gammal gåta: »Lilla vita skinne, hälftena ute och hälftena inne». Det rätta svaret var »hinna, gjord av det utspända mellangärdet hos ett slagtadt fä-kreatur», som sattes i vindögat. Samma »membrana eller Hinde» beskrives också från norska bygder, spänd på en träram som kunde skjutas för fönsteröppningen. Från Västergötland ha vi en målande skildring av ett mord vid jultiden 1492, där vindögat spelar en viktig roll i dramat. Hans Åkeson Tott satt till bords på Bosgården, då han mördades av en bonde, som han instämt till

tinget. Mördaren lyckades med sitt dåd genom att stiga upp på taket till den ryggåsstuga, där Hans Tott uppehöll sig, och med en kniv skära hål i pergamentet i takfönstret och avskjuta en pil.

Även på slotten användes pergamentsfönster. Sex av fönsterna i kungsgemaket på Västerås slott försågos år 1541 med rutor av fårskinnspergament. Och i stadsmiljö funnos sådana fortfarande kvar hundra år senare. I Åbo hände det 1650 att två vittnen kunde intyga att »en aff dhe tree studiosis . . . stötte Kyrylä Jakobs fönsterhinna sönder medh sin hand». Fönsterhinnan måste givetvis ha varit relativt ömtålig, men den kunde dock erhållas ur självhushållets egna produkter. Ett annat material som fann användning var de tunna hornskivor som länge levde kvar som sidoskydd i handlyktan.

Även fönsterrutor av papper äro kända från medeltiden och i bruk långt senare. Först ha sådana använts ensamma, men på 1600-talet användas de som extra fönster och förekomma endast i speciella fall. På Skokloster sattes enligt Erik Andrén på hösten 1669 in ett slags innanfönster av papper i några rum, varom räkenskaperna förmäla: »till Gvardiner och Pappers fönster uthj henness HögGrefl. Nådess gemach lev: 2 000 swarta tenlikor och 4½ bok papper.» Även på 1670-talet har man på detta slott vid upprepade tillfällen »limmat papper på skärmar» eller förbrukat papper och lim »att bekläda fönstren med» i grevens sovkammare.

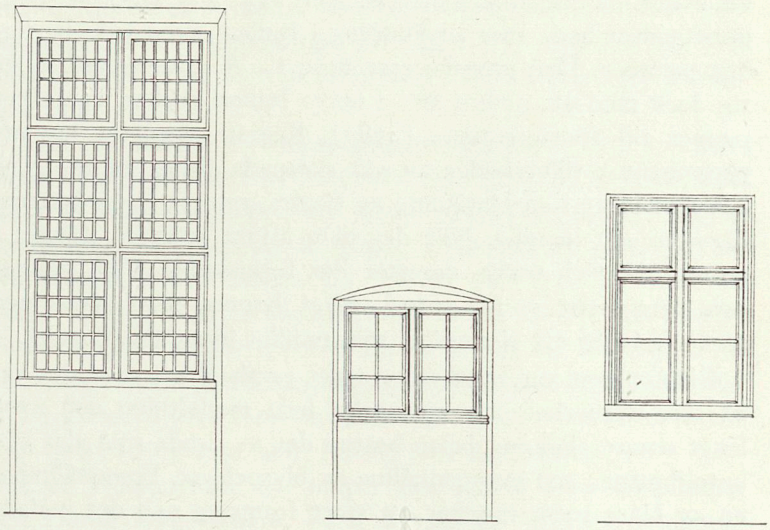
Papperet var en billigare ersättning för glas och både i Wien och Paris fanns det särskilda skrån som redan på 1400-talet vaxade och målade papper, så att det skulle likna ett glasfönster med dess spröjsar av tenn. På samma sätt som papperet behandlades även väv som vaxades och målades till fönster. Från England finnas intressanta uppgifter om sådana fönster från 1500-talets början. Krünitz' Oeconomische Encyclopaedie lämnar 1777 värdefulla meddelanden om tillvägagångssättet vid preparering av dessa material. Linnetyget spändes vått på träramen och sedan ströks över ytan en blandning av venetiansk terpentin, vitt vax och fårtalg. Papperet skulle vara olimmat och behandlades med en blandning av terpentin och mastix. Man kunde också för samma ändamål göra

ett avkok på pergament blandat med vax. Där säges att pappersfönstret hade stor användning i Italien, även i de hertigliga palatsen. Den svenske resenären C. A. Ehrensvärd nöjer sig dock med att notera att »i norra Italien brukar småfolket papper till fönsterrutor». (1782). Krünitz upplyser om att pergamentet tillverkades av väl skrapade skinn av får eller get som lades i en blandning av tjockt arabiskt gummivatten, äggvitor och honung. När det blev mjukt spändes skinnet i ramen och fick torka, varefter det fernissades. Väv, papper och pergament kunde också enligt honom alla målas med spröjsverk för att så mycket som möjligt likna glasfönstret.

Glasfönstret var känt redan i det gamla Rom, men det var en stor dyrbarhet och lyx under hela medeltiden och även långt senare. Till en början bestod det av runda små glas lika buteljbottnar och sammanhållna av blyspröjsar. Framställningen av klara rutor innebar ett stort framsteg och det målade fönstret blev snart ett konstverk, värdigt att doneras till kyrkornas utsmyckning.

Det är också i kyrklig miljö, nämligen från klostren som vi få de första uppgifterna om en inhemsk tillverkning av fönsterglas. I Vadstena avled sålunda 1404 lekbrodern Benedikt i det tjugonde året efter sitt klosterlöfte. Om honom heter det att han var »glasmästare, såsom folket säger, och i denna konst undervisade han i klostret flera bröder efter sig och efterlämnade dem förfarna i denna konst. Därav kom sig, att vi ej äro tvungna att av de världsliga köpa dyra glasfönster, enär bröderna, som voro upplärda, efter behag själva gjorde sådana glasfönster, tillräckligt för dem och i kyrkan.» I Stockholm fanns det 1421 en glasmakare eller glasmästare och hundra år senare voro minst fyra glasmästare verksamma samtidigt.

Fönstren voro små i senmedeltidens bostadshus och ännu Gripsholms slott hade låga rum och små fönster på 1530-talet. Renässansens genombrott på arkitekturens område kommer i vårt land med det 1545 grundlagda Vadstena slott. Där byggdes höga fönster med fast glas i karmen i det övre fönstret och i underfönstret luckor som öppnades utåt och glasade bågar att öppna inåt. Allt glas infattades i blyspröjsar. Glasens storlek och form kunde emellertid i och för sig variera till de

Det höga 1600-talsfönstret på Skokloster med många små rutor i varje båge.
Det lilla 1700-talsfönstret med små rutor kittade i träbåge. Övedskloster.
Det typiska 1800-talsfönstret med tvärpost, s. k. losholst, och mindre överfönster.

finaste mönster. Så fick Gripsholm ett par århundraden senare »nya fönsterkarmar med blyfönster så fort de utgamla alldeles förföllo, som hade helt små rutor, af runda och mångkantiga faconer». Det är på 1700-talet som de nya och dyra kittfönsterna komma i bruk. Sådana insattes till exempel i stora stenhuset och i fyrkanten på Bergshamra 1733, medan på Johannishus som byggdes 1772 alla fönstren i stora huset fortfarande voro »med vitt glas i bly». Gösta Selling säger härom: »Kittfönster hade dock använts sedan början av 1700-talet i mera representativa byggnader, och man torde t. o. m. i slutet av århundradet i Stockholm ha övergått från smårutiga kittfönster till en indelning med endast en eller två rutor i samma båge.»

Målade fönsterrutor funnos inte bara på slotten utan ännu på 1600-talet även i borgerlig miljö. Köpmannen Blasius Dun-

die i Stockholm hade av William Brun och Tomas Clemet fått ett fönster med deras namn på. Blasius hustru slog ut rutan med Tomas Clemets namn och lät sätta in en ny ruta med sitt eget namn på, vilket togs som ett tecken på hennes otillbörliga intresse för William Brun i en rättegång 1599. Johannes Bureus skriver i sina dagboksanteckningar: »Lät iagh byggia storestughun i min gård i Upsala. Det synes än 1629 af tvenne glasrutor, M. Erici Scepperi och M. Martine Stenij, der står 1606.» Och i sin stockholmsbostad hade västeråsbiskopen Johannes Rudbeckius på 1630-talet målade fönsterrutor i storstugan. Bureus' anteckning varslar om att dessa glasrutor kunnat vara sådana presenter som särskilt äro kända från Gotland, där seden att skänka ett fönster med givarens namn till den som byggde ett nytt hus länge varit allmän. Ägaren tackade de ädla givarna med ett särskilt »fönstergille». Målade små fönsterrutor av liknande slag ha förekommit även på andra håll i landet, t. ex. i Hälsingland.

Så småningom tillväxte fönstren i antal och storlek och 1744 är man i Sverige mogen att efter utländska mönster införa en särskild fönsterskatt. Dennas storlek blev mycket olika på land och i stad. Dyrast var den för husägare i Stockholm, som för en hel fönsterluft fick betala 16 öre i skatt, i större städer var eljest taxan 12 öre och i mindre 6 öre. På landsbygden var skatten 6 öre för ståndspersoner och endast 3 öre för allmogen, medan flera socialgrupper voro befriade från erläggande av denna skatt. Det påstås att motsvarande skatt i Danmark gjorde, att många husägare läto mura igen onödiga fönster. Också i de sydsvenska landskapen har man föreställt sig en sådan utveckling, men härom skriver en skånsk lokalhistoriker med rätta: »Nu säger visserligen traditionen, att fönsterskatten tvingat bönderna att mura igen fönstren, men skatten var så obetydlig, att det måste ha legat en betydlig överdrift i talesättet.» Fönsterskatten bestod till 1809–10. För att nämna ett enda exempel skattade bryggaren Jurgen Henrik Marqvardt i Stockholm 1755 för »17 fönsterlufter, 1 Carriol el. Chais på 2:ne hjul» samt puder för tre personer!

Redan under medeltiden talas om fönsterrutor flätade av träspån. Den danske biskopen Peder Palladius säger om dem

1543, att »sne kand knyge og fyge derind, som solen icke kand skinne ind». I Småland ha dessa spånfönster levat kvar hos bondebefolkningen till långt in på 1800-talet. Vad som från början var en ersättning för glasrutan blev sedan ett komplement till denna, en jalusi.

Fönsterluckan var ett skydd inte bara för insyn av obehöriga, den skyddade också för drag och kyla. Så länge fönstren bestodo av många sammanfogade glasrutor med blyspröjsar voro de dessutom mycket sköra och ömtåliga. Fönsterluckan hade därför länge en viktig funktion och skulle varje afton stängas. Från 1840-talet ha vi en beskrivning härom från Bosarps prästgård i Skåne: »Der, som i andra välbeställda presthus, äro träluckor anbragte att vintertiden draga framför fönstren. I min tid voro somlige bland dem försedde med skrufnycklar, andra med jernboltar som fördes genom fönsterposten, när man ville stänga luckorna till. Mechaniken af de förra så väl som af de sednare är mycket enkel, men utan mans tillhjelp kunna luckorna ej sättas i rörelse. Till och med erfordras 2:ne personers förenade krafter för att fästa dem framför fönstren. Den ene måste nemligen utifrån tillföra och den andra inifrån fastskrufva dem eller ock med en sprint möta bolten som förenar luckan och fönsterposten» (P. G. Ahnfeldt). Den yttre fönsterluckan har funnits i alla miljöer, från slott till koja, och en mängd växlande, delvis ganska inventiösa konstruktioner ha varit i bruk. Den invändigt hopvikbara fönsterluckan som sitter infälld i fönstersmygen hör däremot hemma på herrgårdar och i borgerliga hem. På Sparreholms slott i Södermanland utrustade man på 1760-talet alla rum med »inre nattluckor». De stängde ute kylan och draget och uppfyllde ett väggfält på ett arkitektoniskt tillfredsställande sätt. Det är därför förklarligt, att de uteslöto behovet av gardiner.

Ett slags fönsterjalusier som vi inte längre få uppleva, är den isbelupna rutan. Innan dubbelfönstret tillkom blev fönsterglaset långa tider under vintern lätt isbelupet och var då en fröjd för barn och vuxna. Redan Johannes Bureus beskriver från 1600-talets början, hur »gåssar öva sigh måla på isoghe

Isblommor på rutan. Carl Larssons illustration till Elias Sehlstedts Sånger och visor, 1893.

glasfönstren slott skogh karar.» Och från en långt senare tid har Elias Sehlstedt skaldat:

»Isbelupna äro mina fönster:
Kom och titta på dem båda två!
Du kan aldrig tro, hvad vackra mönster
vinterns andar ritat deruppå.
– – –
Kan en mästare med konstens penna
få en stjerna som den här? O, nej!
Kan en sådan spets du få som denna,
med brodér-nål? Nej, det kan du ej.
– – –
Jag just tycker mig en smul förmögen:
Nya taflor komma hvar dag.
– – –
Det är väl! Men bladet kan sig vända
Rutans verld är av en skör natur:
Hela herrligheten dränks kanhända
Innan qvällen i en vattenskur.»

Var vinterns ruta täckt av isblommor, fingo fönstren sommartid i de tomma stadsvåningarna ofta kritrosor. Även här kunna vi avlyssna, vad Sehlstedt har att säga i sina Vår- och sommarnöjen:

»Derför flytta både små och store,
Stockholm blir som aldrig Stockholm vore.
Fönsterna stå pigorna och rita
i ett raskt manér med simpel krita.
– – –
Där står en med kritan och med sudden.
Hvar bor hennes herrskap? Blockhusudden.
Åter en, men hennes bor på Klubben –
Kors, min Gud! Hon spetsar har på stubben!»

Att krita fönstren var enligt allmän mening god hushållning. Då stängde man ute solen och sparade gardinerna. Carl Larsson har med sakkunskap illustrerat, vilka fina slingor kritborsten kunde göra på fönsterrutan.

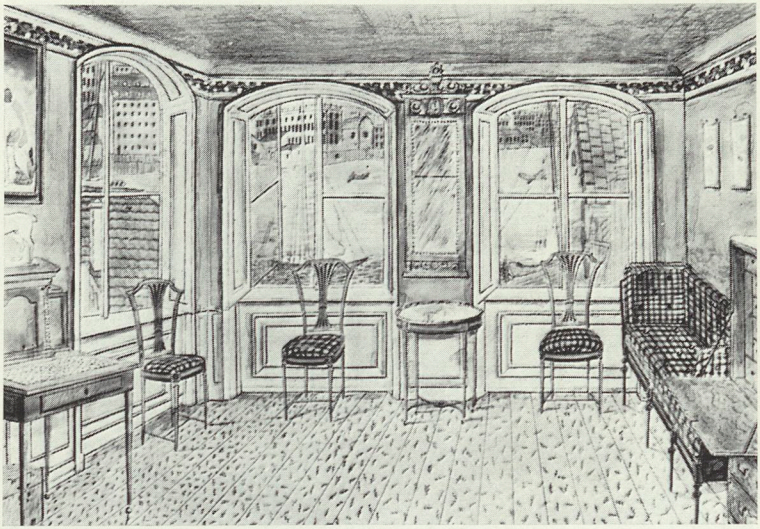
När Johan Gabriel Sack inreder det Stenbockska palatset i Stockholm 1729 har han bestämda önskemål om fönstren, nämligen att man om vintern skulle kunna sätta dit dubbla. Detta är enligt Gösta Selling första gången innanfönster äro dokumenterade i vårt land. Även biskopen Georg Wallin hade på 1730-talet i Visby dubbelfönster till vissa rum. Men det är mycket betecknande att man möter innanfönsterna i inventarierna som lösöre och att de sålunda inte räknas till den fasta inredningen. Karakteristiskt är också att de »2 par innanfönster», som äro upptagna i förteckningen över Catarina Charlotta de Geers bo i Stockholm 1787, äro placerade i hennes egen sängkammare, likaså äro hennes sängkammare och kabinett på Svindersvik försedda med innanfönster. Alla övriga rum sakna denna bekvämlighet.

Sedan dubbelfönsterna blivit allmänt brukade kom deras insättande och urtagning att bli ett av de kalendariska skiljetecknen. Vid vårstädningen togos innanfönstren bort och buros upp på vinden för att vid höststädningen åter sättas på plats. Då skulle fönstren klistras mot drag, helst med smidiga

Pigan med kritsudden. Akvarell av Carl Larsson till Elias Sehlstedts Sånger och visor, 1893.

band. Från Jönköping på 1840-talet berättas sålunda: »När hösten nalkades tätades samtliga dubbelfönster, inklusive de så kallade lättfönstren, samt klistrades springorna med vita bomullsband, för att intet drag skulle uppstå.» Och mellan fönstren kunde man lägga islandsmossa med berberiskvistar eller eterneller. »Mamma gjorde rullar av tidningspapper och klädde dem med färgad vadd. Jag hjälpte till med att klistra på fönsterremsorna och stod sen och tittade på den nu oåtkomliga vackra vadden mellan rutorna.» Det är Elof Stoltz som berättar om hur det gick till i hans barndom i Ravlunda prästgård. Ja, det fanns många olika metoder. Man kunde

Rummet utan gardin hos sadelmakare Joh. Rosenlind, Stockholm 1798. Akvarell av Olof Faust. Nordiska museet.

fylla en smal lärftspåse med sand och klä den med rött tyg eller kanske gömma den i ett vitt vaddlager. Det var ett effektivt sätt att täta alla springor och sandpåsen låg stilla som en god isolering. I varje fall i förmaksfönstren ville man gärna ha det mera arbetat och för det ändamålet samlade och torkade man lämpliga blommor och blad, kanske låg där också en vacker sten och en liten snäcka allt efter vars och ens uppfinningsförmåga.

Och som sagt innanfönstrens borttagande var en stor händelse. T. o. m. August Strindberg har ägnat uppmärksamhet åt denna husliga syssla och bl. a. använt den som tidsbestämning i Påsk, där det heter: »Innanfönstren ur, golvet skurat, rena gardiner ja, det är vår igen!»

Fönstret utan gardin var inte bara en realitet innan bruket av gardiner slog igenom. Det var naturligt för många generationer av människor att ha fönster både med och utan gardiner. Bruket av gardiner spred sig långsamt. Inte ens i 1600-

1900-talets ljusa fönster utan gardiner med många blomkrukor på fönsterbrädan, så som Carl Larsson målat det från sitt hem i Sundborn, Dalarna. Nationalmuseum.

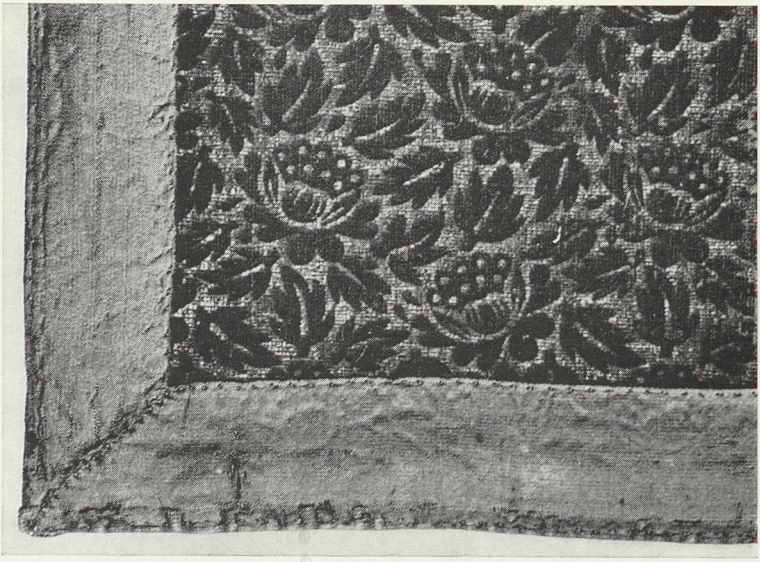
talets Versaille fanns det gardiner i alla rum. Dessa första enkla gardiner dolde inte heller fönstret, antingen det var en rak hänggardin, som drogs åt sidorna, eller en hissgardin, som drogs rakt upp. Det sista kan ses på Daniel Marots stick från 1600-talets slut och 1700-talets början. Under det sistnämnda århundradet var ofta salen utan gardiner, och i undervåningen där fönsternas innerluckor stängdes nattetid behövde man dem inte. Men även paradvåningen en trappa upp var gardinlös t. ex. på Sturefors under 1700-talet och på Grönsö åtminstone under 1800-talet. Gardinlösa rum voro vissa perioder t. o. m. en medveten modeföreteelse såsom vid 1700-talets slut med dess rena klassiska former, på 1830-talet och omkring 1900, då man propagerade för sol och ljus. Carl Larssons interiör från hans hem i Sundborn är en god illustration från denna tid.

Fönstergardinens släktingar

Från Asiens rika tältutrustning, från Egyptens väggtextilier och Bysans draperier har Europa fått impulserna till sin rumstextil. Draperierna hänga i Österns gamla kulturländer mellan pelarna i palatsen, de bilda bakgrund till troner och högsäten för kungar och furstar. På de berömda mosaikerna i Ravenna avbildas dörrdraperier. Under tidig medeltid smyckas kyrkor och palats med vävnader som täcka väggarna. »Liber pontificalis» talar 1295 om Peterskyrkans olika serier av draperier, som i de flesta fall voro gåvor av furstar och härskare. På 1300-talet börjar Norditaliens sidenindustri att leverera hela rumsinredningar även till borgerskapet. En av dess första användningar var att med textilier skilja sängalkoven från rummet i övrigt. I Spanien uppfanns gyllenläderstapeten, i Rhenlandet trycktes linnetapeter och t. o. m. papperstapeter börja uppträda som ersättning redan på 1300-talet.

Går man så över till svenska och nordiska förhållanden, är svårigheten att veta, hur vissa bevarade eller i dokumenten omnämnda textilier ha använts. Håkon V av Norge skänker 1319 testamentariskt till Olavskyrkan i Avaldsnes alla de »forhangstepper» av rött silke som finnas »in cista nostra», d. v. s. i hans ägo, för att kyrkan skulle kunna använda dem till paramenter. Biskop Erik Bengtsson på Tynnelsö slott efterlämnar 1443 två gamla tapeter. I båda fallen rör det sig om väggtextilier liksom i flera källor från 1500-talet, där många sådana uppgifter äro bevarade. Särskilt utförliga och upplysande äro Gripsholms inventarieförteckningar. Där omtalas bl. a. bonadsvåder, upphängda längs väggarna under fönster-

na. År 1553 finns det 3 sådana stycken av blaggarn, 2 alnar breda och 13–18 alnar långa. Tidigare användes för samma ändamål lakan och lärftdukar. Vidare uppräknas ugnslister och täckenlister av flamskväv samt takdrätter. Men där förekomma även 6 stycken fönsterstycken, av vilka 3 äro av 2 röda och 3 gröna våder och 5 alnar långa, två av vatterduk och en av röd och grön arnesk. Själva måtten säga oss, att dessa fönsterstycken måste ha suttit på väggen över eller under själva fönsterna. Detta framgår ännu klarare av förhållandena i Fru Ebbas kammare, bebodd av Ebba Eriksdotter Vasa, där det finns en silkesbonad, 2¾ aln hög, av gröna, blå, röda och bruna våder över fönstret och under fönsterna bonadevåder av gamla lakan. Men dessutom har hon två fönsterstycken av blå vatterduk, och dessa kunna möjligen ha dragits framför fönstren. Hela 1500-talet bildar rummets textilier sammantagna en enhet, en flyttbar lös inredning som omtalas som »stugoklädsel». Den medfördes t. o. m. vid resor från slott till slott. Konung Johan III nekar att sända sin syster Cecilia, som klagar över att hon saknar textilier till sina rum, en stugoklädsel. Han säger sig inte ha flera än till sitt eget behov, då ett antal dylika brunnit upp vid en brand. Att Cecilia hade anledning att klaga, förstår man av att även borgerskapet vid denna tid var försedd med sådan utstyrsel. Erich Olssonns hustru Gijerd Hendricks i Vadstena hade sålunda 1579 en »stufu kläsll» och en »gammal bonad som i stufun är». Fatburspigorna fingo särskild tilldelning av spik för att kunna ordna med uppsättningen av alla dessa tygvåder. Om man vill göra sig en föreställning om hur de voro placerade, kan man se på de målade väggarna som finnas kvar från denna tid. Både i slottsmiljö och i vissa kyrkor möter man den draperade kappa som löper som en låg panel runt väggen. Det avbildade tyget är uppfästat med jämna mellanrum och bildar då ett pipveck i varje uppfästning, medan mellanpartierna falla som mjuka kappor. Den övre tapeten satt slätare på väggen, men oftast framträda även här fästepunkterna. På den uppländska herrgården Erikssund är en interiör bevarad med en sådan målad draperipanel från 1500-talet. Och i ett syneinstrument för en jämtländsk prästgård från 1698 få vi veta hur samtiden

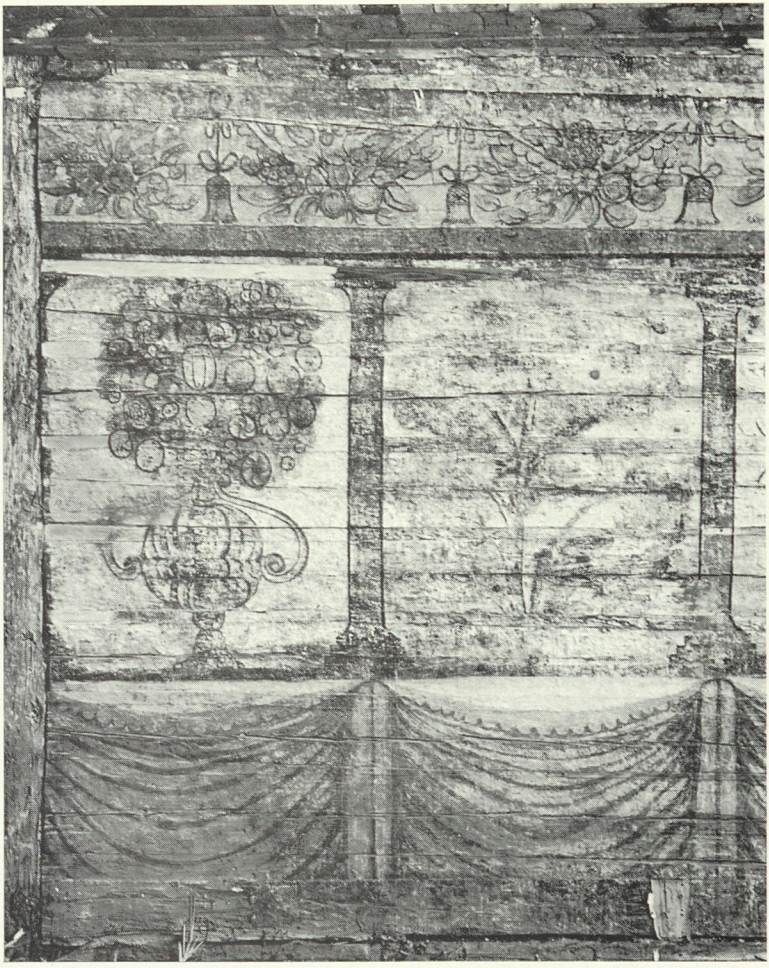

Gardinkappa av svart sammet med sidenband kring kanterna. Antagligen till sorgdragning. Nordiska museet.

beskriver en sådan dekoration: »Denna Stufwa, så wähl som Barn och Book-Cammaren och förstufwan, har Hr. Probsten . . . låtit . . . med Gardine-Måhlning nedan kring uthzijra» (Offerdal).

Rummen bli högre på 1600-talet och panelen blir fast och tillverkad av trä, men tapeten, antingen det är en gobelin eller ett fält av siden eller ylle, är fortfarande lös. Denna dess karaktär av rörlig rumsinredning blev särskilt märkbar, då familjen fick sorg och rummen drogos med svart.

Sorgdragningen har tidigt medeltida traditioner. Drottning Klementine av Ungern drog 1328 sitt rum med svart cendal (sindal). Mången änka hade efter makens dödsfall sina rum svartklädda livet ut, såsom visas av uppgifter från 1500-talets Frankrike. Efter Ludvig den XIII:s död drogos rummen först med svart och sedan med grått. I Nordiska museets samlingar finnes en kappa av svart mönstrad sammet, kantad med svarta band, som säkerligen tillhört en sådan sorgdragning. Det gam-

»Gardine-målning» från 1500-talet på en panel i Eriks-sunds herrgård, Uppland.

la svenska ordet för dessa kappor är »teckior». »Nedre stugan» hos Rosina Grill i hennes stenhus vid Hornsgatan i Stockholm kläddes 1667 helt i svart, d. v. s med svart tyg på väggarna, kring sängen och på borden. 1708 lät Erik Sparre efter sin första fru Sofia Wredes död draga två salar med svart kläde i Wredeska palatset på Drottninggatan i Stockholm och nästa

år dagen före julaftonen lät han sätta upp ostindiska vävnader istället för klädet. Sorgdragningen skulle inte bara iakttagas av familjen utan var också påbjuden i officiella sammanhang. Sigrid Leijonhufvud skriver om samme Erik Sparre, 1715 nyutnämnd svensk ambassadör i Paris, att trots att han »skaffat så mycket vackert i möbelväg, måste dock ambassadhotellet den första vintern hava gjort ett dystert intryck, med alla rummen svartdraperade till följd af franska kungasorgen och sorgen i Sverige efter gamla riksänkedrottningen Hedvig Eleonora». Under 1800-talet fortsatte man i borgerlig miljö och bland bönderna att på liknande sätt kläda det rum, där den döde vilade, med vita lakan, varvid både väggar och fönster blevo täckta. Birger Sjöberg säger i Fridas bok: »Ja, du kommer till slut, bleka Dödens minut, – – – då min fönstergardin utav blommig satin blir på mitten ihopsydd». Här ersätta de hopsydda gardinerna ett upphängt lakan.

Vid Ludvig den XIV:s hov växlades inredningarna och möblernas textilier fyra gånger om året. Det förmögna borgerskapet i Paris följde ännu under 1700-talets förra del samma bruk och använde väggfält av ylle på vintern och av bomull eller linne på sommaren. Här i landet ha vi väl näppeligen haft sådana resurser, man har i stället varit sparsam om sina dyrbarheter och låtit dem komma fram endast vid vissa helger och högtider. Till bröllop och begravningar lånade herremännen ihop textilier av släkten och även bönderna drogo sin stuga till julen med vävnader. Man kan ännu se i den helgklädda Kyrkhultstugan från Blekinge på Skansen, hur detta tedde sig. De första fönstergardinerna som kommo i bruk i bondehemmen på 1800-talets förra del sattes f. ö. på samma sätt bara upp med sin käpp till helgerna. Man betraktade som ett stort slöseri att ha gardinen för fönstret uppe en vanlig vardagsvecka. Jonas Stolt berättar sålunda från 1820-talets Högsby i Småland: »Gardiner vävde kvinnorna själva av tågarn, och de hängdes alltid för fönstren vid högtidliga tillfällen, men de förmögnare eller de, som ville vara mera på 'staten' läto dem hänga året om.»

Här i landet dröjer det emellertid länge, innan gardiner för fönstren bli vanliga, men det finnes andra gardiner som äro

desto oftare förekommande och där man redan möter alla de finesser, som sedan skulle vara förknippade med dem. Främst bland dessa är sänggardinen.

Den medeltida sängtypen är lucksängen, inbyggd i väggen. Luckan kan här vara utbytt mot en förlåt av tyg, varvid en tyggardin hänges i bandöglor på en träkäpp som vanligen trädes in i ett par märlor på sängens utsida. I Dalarna voro sådana sängar i bruk ännu vid 1900-talets början. När så sängen blir en fristående möbel med fyra hörnstolpar, kräver den en helt annan textilutrustning. Paradsängen var oftast den dyrbaraste möbeln att anskaffa i hela boet, och sängkammaren var att räkna som ett av paradrummen. Så skriver en svensk officer ute från Karl XII:s fälttåg, att hans dotter måste skjuta på sitt bröllop för att han inte hade råd att för det leda krigets skull skaffa henne en ståndsmässig säng!

Det är denna typ av sängar som har långgardiner, oftast sex stycken, ett bakstycke för gaveln mot väggen och kappor både upptill kring sängtaket och nertill kring sängsargen. Dessa gardiner sys med ringar som löpa på en järnstång. Ringarna äro av järn, vanligen enkla, runda och hemsmidda, eller också bockade av ståltråd till en 8 som sys fast i gardinkanten och med en ring fäst i vinkel mot åttan för att få ett slätt fall. Gardinen har omtag av band eller snodder eller sydda raka tygslåar med knytband att fästa kring sängstolpen.

Från 1540-talets Gripsholm finnes en mängd olika förlåtar förtecknade och en del av dem ha täckior (kappor). I inventariet över hertig Johans (Johan III) lösegendom i Finland finnas även »sängie förlåthar» av en rad olika material: sammet, damast, taft, blommerad sammet, tapetseriarbete o. s. v. och dessutom »allerhanda täkione». Det märkliga är att de sistnämnda äro av andra material: av bomull, av vit tråd och silke, av blommerad oäkta sammet etc. Det kan ju tänkas att några av dessa använts för fönster, men man känner även en rad andra användningar av sådana kappor.

En textil kappa eller gardin återfinnes tidigt kring öppningen på de stora öppna spisarna. Från 1400-talet finnes en rikt skulpterad öppen spis avbildad från Frankrike. Den har ett draperi med blå botten och gult brocherat mönster samt en

gul frans på tre sidor. Huset anses ha tillhört grevarna av Périgord. Enligt traditionen skall Condé en gång ha sagt till Ludvig XIV: »Ers Majestät, Er provins Bourgogne är mycket rik, där äro t. o. m. köken textilklädda». Man kan följa detta bruk på de talrika interiörbilderna från 1600-talets Holland och man kan studera det i verkligheten i förminskad skala i bevarade dockskåp från 1600- och 1700-talen. Från en senare tid avbildar den kända Mamsell Josabeth Sjöberg en blå- och vitrandig spisgardin i stadstjänare Källboms hem i Stockholm omkring 1870. Ugnsgardinen kunde alltså vara en riktig gardin, uppsatt på ett band eller en käpp, men var vanligare en kappa i lambrequinform, som en slät bård över spisöppningen.

Gardinkappan kunde också användas framför skåp och hyllor. Under 1700-talet satte man gärna skyddande gardinkappor framför bokhyllans rader av böcker. Det kunde vara läderremsor med stansad kant, vadmalsremsor med uddar eller sidenremsor med smala fållar. Hos Carl Gustaf Tessin på Åkerö finnas tygremsor med bandkanter representerade och i grevinnan Ulla Tessins kammare ser man mönstrade sådana, jag skulle tro att de äro av sammet. Under gustaviansk tid blir den släta taften mest bruklig och finnes ännu kvar i original på ett par hyllor på Christineholms herrgård i Södermanland. På en bild av C. A. Dahlström 1855 kan man som variation härtill se en hel långgardin att dra för en hög bokhylla. Gardinen hade som vi sett en mångsidig användning.

En mycket älskad accessoir i holländskt 1600-talsmåleri är tavelförhänget, som bl. a. också erbjuder ett givande material, om man vill lära sig, hur gardiner sattes upp och hur stänger och ringar sågo ut. Gardinerna hänga här vanligen i metallringar, direkt sydda i gardinen, men också i bandöglor eller i en kombination av både ring och ögla. Tavelförhänget är en dekorativ detalj i porträttmåleriet, men det är inte bara en dekoration utan också en avbildning av den skyddsgardin som många porträtt hade i verkligheten. Sådana små gardiner sutto ursprungligen för andaktsbilderna i kyrkorna men försvunno här redan vid 1600-talets mitt (Patrik Reuterswärd). I engelska kyrkor kan man emellertid fortfarande finna sådana gardiner på stänger på sidorna av altarskåpet. Och det var inte bara

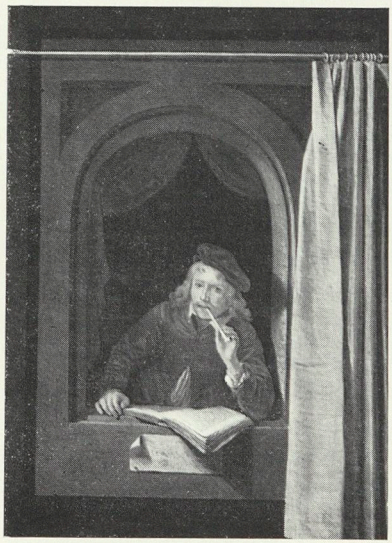

En blå- och vitrandig spisgardin i stadstjänare Källboms kök på 1870-talet. Akvarell av Josabeth Sjöberg. Stockholms Stadsmuseum.

porträtten som fingo gardinskydd, hos professor Nils Widman i Lund fanns 1668 »två stycker tafft at haenge for en speijell». Och fäktmästaren Hans Jacob Itzstein i Stockholm hade vid sin död 1678 »en spegel med en gardin av tryckt lärft». Det var så vanligt att sätta gardiner för spegelglaset, att detta även var den bästa lösningen att dölja det faktum att själva spegeln saknades. Vid Gustaf III:s bosättning gavs följande direktiv: »Men till övriga fasta trymåer i väggboaseringen kunde väl smärre glas utväljas bland de i Husgerådskammaren befintliga, eller ock skulle i annat fall grön taft ersätta spegelglasen i fråga».

Porträtten skyddades med samma slags gardiner. Presidenten Erland Broman hade på sitt lanthem på Rosersberg i salen »Sahl. Konung Fredrik I:s etc . . . conterfaits med förgylte Bildhuggerie Ramar och jerntenar framanför». Där saknades tydligen gardinen. Särskilt tycks det ha varit vanligt att sätta en skyddande gardin på pastellporträtt. På Hargs herrgård i Uppland hänga ännu porträtt med en fint böjd järnten för gardinen och vad mera är, det finns kvar prov både på en omgång grön- och vitrutig taft och på sådana av helgrön taft som efterträtt de förra. Liksom när det gäller speglarna ersattes ett felande porträtt gärna av en grön taftgardin. I en serie infällda familjeporträtt i väggens boasering kunde luckan efter ett ännu felande skylas på samma sätt. Matsalen på Bergshammar i Södermanland var år 1800 prydd med baron Sacks förfäder och deras fruars porträtter, ». . . utom 6 med grönt taft försedda blindramar för dess efterkommandes, alla med moderna förgyllda ramar».

Någon enstaka gång möter oss även dörrgardinen, tydligen mindre använd av dekorativa skäl än för att ta emot drag och kyla. I drottning Kristinas sängkammare på Stockholms slott,

En grön gardin, föreställande ett tavelförhänge, målad på duken. Självporträtt av Gerhard Dou, omkring 1640. Rijksmuseum, Amsterdam.

Konstnärens rum med fönster-, dörr- och spegelgardiner av olika slag, 1851. Ur Christians Staafs skissbok. Örebro Läns Museum.

där hon 1654 tog emot det engelska sändebudet B. Whitelocke i audiens, hände det, att »när Whitelocke skulle gå in i Drottningens sängkammare, släppte Ballendin neder gardin, så at den föll Whitelocke i ansigtet, hvarföre Drottningen strax tiltalte honom». Nittio år senare beskrives sängkammaren i det Lillieska huset i Stockholm ha »en dörr åt gången med Regel och Mässinghandtag, och en Blå walmars Gardin utan för dörren med järnten och ringar». En likadan dörrgardin av blå vadmal fanns 1751 på den sörmländska herrgården Hålbonäs.

Dörrdraperiet upplever under empiren en blomstringstid, då dörr- och fönstergardiner komponeras i samma rika former och i överensstämmande material. Under hela 1800-talet fortsätter man att sätta upp portierer och dörrdraperier, särskilt i salonger och sällskapsrum. För att dörren skulle kunna öppnas även inåt rummet konstrueras t. o. m. särskilda sinnrika hållare för kornischerna. Materialet präglas nästan alltid av tidens förkärlek för tunga material och mörka färgställningar.

De äldsta fönstergardinerna

Fönstergardiner omtalas i samband med Filip V:s kröning i Frankrike 1316. Då betalades till en Johan de Senlis för 4 serges gardiner till fönsterna på slottet Chevauchesuel 4 hela pund. Kung Jean av England låter 1360 inköpa 11 alnar lärft till fönstren i sitt rum och Charles V har 1380 8 gardiner av azurblå lärft i ett rum och blå lärftsgardiner i ett annat. Provencalerkungen René är 1471 ägare till en gardin av vit lärft med kant av blått och grått silke. Exemplen äro tagna ur exklusiva miljöer, men på 1400-talet uppträder gardinen också på kyrkliga målningar och blir allt vanligare i borgerliga hem ute i Europa.

De här anförda äldsta beläggen på användningen av fönstergardiner äro även märkliga, om man ser till materialet. Det är lärft som kommer till användning och inte, som man kanske kunnat vänta, i första hand tjockare och varmare sorter som skulle kunna skydda mot kylan. Granskar man ur denna synpunkt de svenska beläggen från 1600-talet, finner man att lärften även där är mycket använd, men man möter här också rask. Det är ett diagonalvävt ylletyg med vaxad yta, glänsande och elegant som material. Exempel finnas vidare på damast och kläde, två material som kommo till rik användning i detta sammanhang även under 1700-talet.

I en mycket givande och innehållsrik undersökning om gardinens historia har Wibecke Kloster sammanställt många upplysande belägg på gardinens bruk i Danmark och Norge under 1600-talet. På svenskt område äro uppgifterna sparsammare. På Örebro slott hade man dock redan 1617 4 fönsterförhängen

och i Ebba Brahes boupptecknig från 1674 finns fönstergardinerna med både i staden och på några av hennes herresäten. I Stockholmshemmet fanns i Blå kammaren: »I fenstren tuå blå raskzgardiner» och i samma rum »en blå taftsgardin för spegelen». Röda kammaren har blå gardiner i fönsterna, grevinnans kammare två gardiner av damast med tre våder i varje. På Årestad finnas inga gardiner upptagna och på Tullgarn är det brädluckor för fönsterna. På Runsa däremot har grevinnans kammare två svarta raskgardiner och på Biskops-Arnö är stora salen försedd med tre lärftsgardiner och furstinnans kammare med två röda gardiner i fönstret, underfodrade med lärft. En kammare har här två lärftsgardiner i fönsterna, hennes nådes grevinnans kammare två svarta raskgardiner och greve Axels kammare en gardin av gammalt rött kläde. Överallt säges det noga ifrån att det gäller gardiner i fönsterna. På Kägleholm finnes intet antecknat om gardiner. På tre av de här omtalade ställena, nämligen på Runsa, Arnö och Svanå, har hennes nådes kammare de svarta sorggardinerna uppsatta, som enligt tidens sed sutto kvar, sedan Ebba Brahe blivit änka 1652.

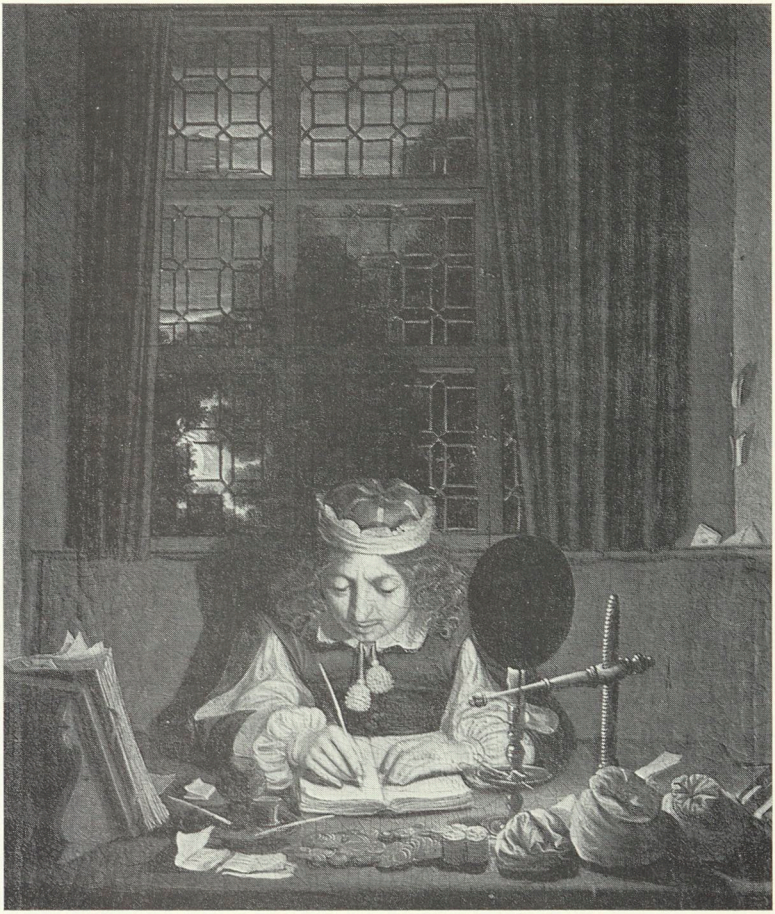
På Kägleholm hade man 1686 gröna gardiner av rask både i Kung Gustafs kammare och i Konungens av Frankrike kammare. Det bör ha varit enkla gardiner i förhållande till de dyrbara fransyska sängarna i samma rum. Den ena sängen hade klädsel av silvermoaré med snörmakerier, fransar etc. och värderades tillsammans med två bordtäcken och två stolar till inte mindre än 1100 daler kopparmynt.

Den i det föregående omtalade fäktmästaren Itzstein hade enligt boupptecknigen 1678 3 gröna fönstergardiner, vilket Marianne Olsson som gått igenom ett mycket stort sådant material betecknar som »en ännu mycket sällsynt inredningsdetalj i borgerliga hem». Detta är givetvis alldeles riktigt, men förklaringen behöver inte vara den som Wibecke Kloster lämnat, nämligen att den avlidne hämtat impulsen under sina utländska resor. Gardinen var nämligen vid denna tid i bruk i dessa samhällskretsar. I Uppsala skänkte sålunda 1689 inspektors fru Sara Aurora Spole gardiner till Södermanlands nations hus, gardiner som 1797, mer än 100 år senare, såldes för upphjälpande och tillväxt av nationskassan!

Greve Corfitz Ulfelt låg 1659 sjuk i sitt hus i Malmö. Han var under arrest och det berättas att officerarna bevakade honom »oförmärkt» på stegar från gatan; »men the skola inthet hafwa kunnat – – – skönia, emedan fönstren äre med gardiner tembligen wäll förwarade». En systematisk genomgång av bouppteckningar skulle säkerligen ge ytterligare material om fönstergardiner från denna tid. De äro dock alltid enkla i förhållande till rummets övriga textila inredning och flärdlöst upphängda på en stång med ringar. Oftast har man en gardin till varje fönster och enligt en av tidens ledande modetidskrifter, Mercure Gallant, är det 1673 ett nytt bruk att dela gardinen med en hälft på var sin sida om fönstret. Det finns dock en bild från Rosenborgs slott i Danmark, där »slottsfogden» Sorte Anders redan på 1650-talet sitter framför ett fönster med delad gardin. De i det föregående meddelade notiserna ge endast uppgift om antalet gardiner men inte om antalet fönster, varför de inte tillåta några slutsatser i detta hänseende.

Man kan spåra en tendens i början av 1700-talet att förfärdiga enhetliga gardinuppsättningar för paradrummen. När den polske konung Stanislaus besökte Stockholm 1711 logerades han i de kungliga rummen i Kungshuset, tidigare Wrangelska palatset, på Riddarholmen. Rummen möblerades präktigt och både sängkammaren och kabinettet försågos med mattor över hela golvet. Alla gardinerna voro av vit taft, raka långgardiner och möjligen kappor, släta men kanske försedda med bandbesättning i stil med sängkapporna. Äldre tyska dockskåp och målningar ge goda besked om sådana anordningar.

Sedan man börjat att allmänt förse rummen med träpaneler och fast inredning bli dessa element allt viktigare i förhållande till de vävspända väggfälten. Arkitekten Carl Hårleman ber 1729 den svenske parisambassadören Johan Gabriel Sack om hjälp att få reda på det nyaste i fråga om kornischer, spagnoletter och gallerverk och Sack rådgör i dessa frågor bl. a. med den berömde konstkännaren Mariette. Det är emellertid här alldeles inte tal om kornischer i vår bemärkelse av gardinkornisch. Ordet kornisch har i stället sin ursprungliga bety-

En bokhållare målad 1653 av Wolfgang Heimbach. I fönstret bakom honom två hänggardiner. De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg.

delse av kransgesims på en byggnad. Hårleman vill alltså lära känna nya former på taklister, vilka ju även de löpa över fönsterna. Gardinen däremot placeras i framkanten på fönsterfodret och behöver därför ännu ingen egen eller extra kornisch, där den hänger på sin enkla stång. Arkitekten Hårleman intresserar sig emellertid även för fönstrets gardinomramning

och dess inpassning i rummets boasering. Man har med andra ord upptäckt gardinens dekorativa verkan. Senare generationer av arkitekter skulle komma att gå längre och även skissera själva gardinens uppsättning.

På en oljemålning av N. Lancret från 1730-talet ser man hur eleganta herrar och damer i slottsmiljö leka blindbock i en salong med höga fönster. Raka rosafärgade fönstergardiner fläkta för vinden, där de hänga rörligt på en stång utan omtag. Det är den franska raka gardinen som i Sverige ibland betecknas som hänggardin. Denna gardin följer gärna rummets väggfält både i färg och material och man kunde liksom aldrig få nog av damasten, som fick kläda både väggar, möbler och fönsteröppningar. Kabinettet i Lillieska´ huset i Stockholm var t. ex. klätt med röd damast med silkesgaloner runt väggfälten och samma damast var använd till gardiner. År 1745 antecknas att denna inredning är gammal och försliten och att galonen på gardinen går runt den ena men saknas på långsidan av den andra gardinen. Galoner och band kunde alltså kanta dessa långgardiner liksom kapporna. Ofta användes dock även taft eller ostindiskt siden, även dessa material i samma färg som väggfälten. Gustaf III hade som kronprins 1754 i sin sängkammare på Stockholms slott röd svensk damast på väggarna men gardiner av ostindiskt siden.

Hissgardinen och hänggardinen

Vid sidan av den enkla franska gardinen uppträder under barocken en helt ny typ. Det är den italienska draperade gardinen som dras upp och släppes ned med användande av ett antal snören. Den är en föregångare till senare tiders plisségardin och fungerar ungefär som denna, ehuru användningen är en helt annan. Hissgardinen är en tung och pompös gardin som kunde vara av taft eller siden likaväl som av lärft. Den är i sig själv ett konstverk, som främst är avsett att ses inifrån rummet. Från Mälsåkers slott i Södermanland finnes ett mycket upplysande inventarium som visserligen är upprättat 1749 efter Eleonora Margareta Wachtmeister, gift von Fersen, men som tydligt och klart speglar en äldre epok i inredningen. I stora salen fanns vid denna tid endast gardinkappor med kantfransar och en ensam blångarnsgardin i ena fönstret. Men i fyra rum hade man hänggardiner med och utan kappor; i de fall där materialet angives är det lärft. Övriga kammare, kabinett och salar, sammanlagt tio rum, ha hissgardiner. Hissgardinerna äro ibland försedda med fransar och spetsar, vilket i vissa fall särskilt angives. Det anmärkes likaledes om gardinerna ha kappor eller sakna sådana. Det vanliga är tydligen att hissgardinerna ha haft kappa, men de äro 1749 ofta utslitna, förslitna eller utan värde och därtill redan omoderna. I samma fönster som har en hissgardin, finner man ibland även en rullgardin, liksom hänggardinen ibland är kombinerad med en rullgardin av blaggarn eller grov lärft.

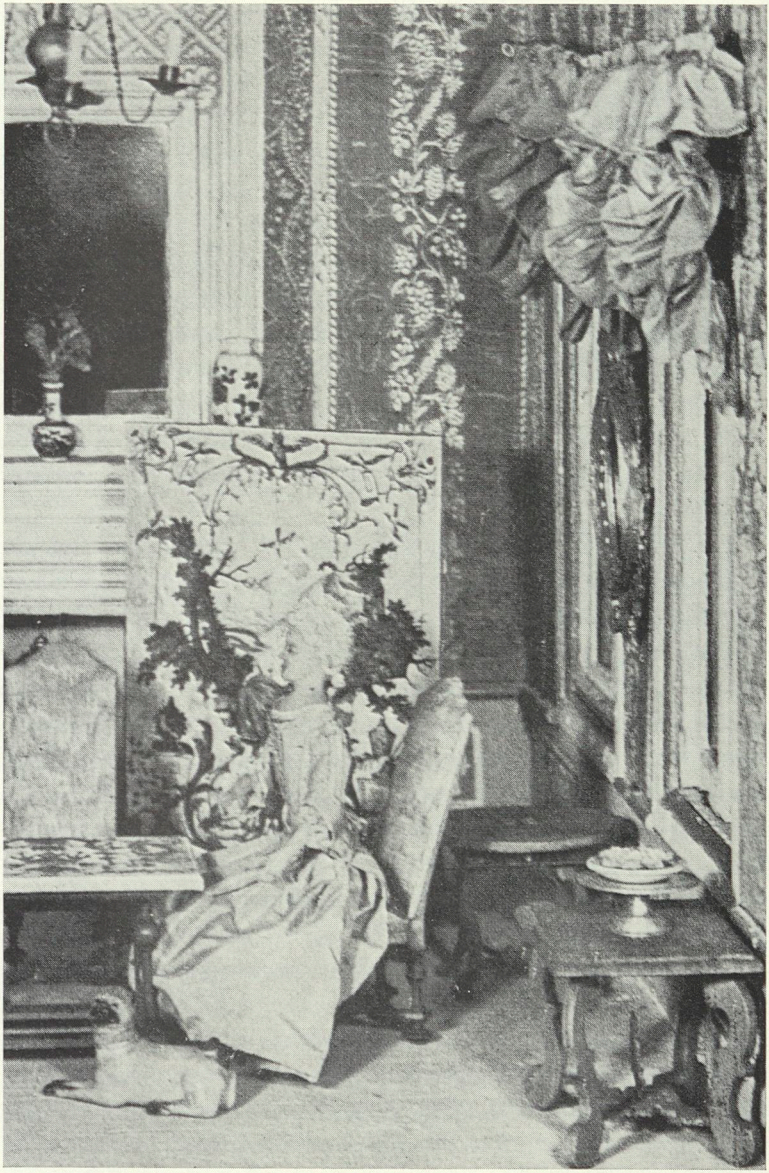
Den närmare konstruktionen av en dylik hissgardin kan man med fördel studera på slottet Knole i Sussex i England,

där en sådan gardinbräda ännu finnes bevarad med sin kappa framför. Det är en kraftig träbräda med fyra små infällda trätrissor för hissnörena. Trissorna sitta i en sned linje för att snörena inte skola fastna i varandra och löpa sedan ut till en större trissa vid kanten. En bevarad sådan anordning är en stor sällsynthet och kan eljest endast studeras i dockskåpens lilleputtvärld. I furstinnan Augusta Dorothea von Schwarzburg-Arnstadts märkliga miniatyrstad från 1730-talet äro ännu konserverade olika sociala miljöer, befolkade med dockor i fest och arbete. Där finns också hissgardinen med, i grön taft med sin rynkade kappa över. Det lilla formatet gör dock att tyget blivit alltför klumpigt och tjockt.

Hissgardinen blev emellertid endast en episod i utvecklingen, som snart på nytt återknöt till den enkla gardinen med två sidostycken och kappa, om också i en mera inventiös utformning. På svenska kallas den hänggardin eller fransk gardin och den kom att bli ganska allenarådande ända fram till empiren.

På Tullgarns slott fanns 1733 fördragsgardiner av »rysslärft» även i rum med inre fönsterluckor och i salen anmärks att de dras för med trissor och band. I Hennes Nådes sängkammare äro gardinerna av nättelduk försedda med trissor och band, till deras upp- och igendragande. Det är svårt att förstå hur dessa varit uppsatta, men en fylligare framställning finner man i Stockholms slotts »Rumsbok öfwer de Meubler och Inventariesaker . . . hvilka Åhr 1754 äre tillgjorde». Man finner här att matsalen detta år försågs med följande utrustning:

»3 par Fönster Gardiner af fint blått kläde 2 wåder i paret 7 5/8 aln wåden
72 alnar blå trålitsqward
3 par Fönster Gardiner af blått swänskt tafft, 6 wåder i paret 7 3/4 aln wåden
72 alnar blå silkeslitzward
3 par mässings förgyllte gardine armar
6 polerade tiocka Gardine stänger 4 alnr 4 toll långa à 7 dlr.
3 par uppståndare med sine Metall trissor – – – »

Hissgardin av grön taft i ett dockskåp från 1730-talet. Ur furstinnan Augusta Dorothea von Schwarsburg-Arnstadts dockskåpsstad i Schlossmuseum, Arnstadt.

På samma sätt är i detta inventarium rum efter rum försett med dubbla gardiner av rött kläde och röd damast, gult kläde och gul taft, grönt kläde och grön ostindisk damast, grönt kläde och grön taft. Man kunde vara frestad att tro på vinter- och sommargardiner som modet var i Frankrike, men till varje fönster höra dubbla stänger och dels uppståndare med trissor dels gardinarmar för fästande av stängerna. Här är elegansen tillgodosedd med sidengardiner och kylan utestängd med yllegardiner. Trissorna för snörena som ska dra ihop och isär långgardinerna äro antagligen av utseende som ett bevarat exemplar i Kungl. Husgerådskammaren. Klädesgardinen har en våd i varje gardin, medan taften sys i 3 våder i varje och måste falla mjukt och fylligt. Det är bara ett av rummen, nämligen Fröken Beata Horns rum, som har både väggfält och gardiner av kattun.

På Sturefors i Östergötland fanns det i den magnifika paradvåningen bara ett rum som hade gardiner. Det var gardiner av grön taft som löpte på mässingsringar. På det sörmländska Tyresö hängde i Carl Ulrik Scheffers salong ävenledes taftgardiner, men de voro rutiga i grönt och vitt. Samma sorts rutiga taft var också använd på Svindersvik hos storköpmannen Claes Grill i hans salong med de sex fönsterna. Alla dessa voro hänggardiner utan kappor. På det Tessinska Åkerö hade man gardiner av blå och gul kamlott, vidare fanns där cramoisifärgad (purpurröd) damast och grön taft, men även den då så moderna lilafärgade italienska moarén var representerad i grevinnans sängkammare.

Med rokokons lättare och ljusare inredningskonst, med dess mjuka linjer och rikliga tillgång till nya material blir variationen på gardintygerna större. Vita mönstrade sådana bli moderna och de tunna materialsorterna kräva större tygrikedom. Den stela lambrequinen blir sålunda omsatt i en rynkad liten kappa med huvud. Men de nya prisbilligare materialen göra nu också gardinen åtkomlig för envar och de återfinnas snart i minsta lilla kammare i stad och på land. I mera stilrena rum, såsom i herrgårdarnas stora salar, härskade dock ännu länge en mera konservativ smak.

En liten studerkammare på Stora Kärr, Västergötland, med Jan Strokirk och hans ritande informator John Wetterbergh, 1794. Nordiska museet.

Låt oss i det Lillieska huset i huvudstaden se vad som finnes för fönsterna. Man möter där i sängkammaren 4 stycken »Nätteldukes Gardiner, med Tenar och Ringar utan Kappor, en wåd i hwardera, med några små hål på». Ett av förmaken har också nätteldukesgardiner, men de bestå av två våder i varje gardin och kappor och ännu ett rum har samma gardiner. Så finns det rum med bomullslärftsgardiner med tre våder i varje utan kappor. Man måste här komma ihåg, att bomullslärften vid denna tid torde varit ungefär 4 gånger så dyr som linnelärften. I en kammare 2 trappor upp ha hamnat några gamla och söndriga gardiner som säkerligen varit placerade på annat håll, då de voro nya. Det är gardiner av damastdräll med kappor och höga fransar »nerpå». Även ute i kökskammaren finns det en gardin av blå och vit lärft för fönstret. Men det är alltså *en* gardin, den är inte delad för båda sidor av fönstret.

Även ute på Edsberg i Sollentuna utanför Stockholm har man 1743 gardiner av dräll med fransar och gardiner av gul lärft med samma garnering. Men både i ett kabinett och i barnkammaren sitta där drällgardiner utan något tillägg i beskrivningen. Lärftgardiner möter man också hos greve Carl Gustaf Spens både i hans malmgård i Stockholm och på lantgården Hånö. I Stockholm uppräknas lärftgardiner både med och utan fransar, medan på Hånö finnas vita gardiner av randig lärft med kappor och av vit lärft med knutar i kanterna.

Vitt är tydligen dominerande och den vita lärften avlöses endast av paradgardinerna av vit randig taft.

Vi äro t. o. m. underrättade om var man 1758 kunde köpa dessa vita randiga lärfter. Greve Ture Gabriel Bielke skriver nämligen till sin kommissionär i Stockholm, då han sysselsatte sig med att inreda Ulvsunda slott, att i Hälsinge manufakturbod brukar finnas vit randig lärft med vita blommor emellan, som brukas till fönstergardiner. Av denna ville greven ha till stora förmaket, under förutsättning att två bredder räckte till att täcka fönstren. Tyget var alltså en produkt av Hälsinglands berömda linneproduktion.

I de flesta hem uppträdde de köpta tygerna jämsides med hemvävda, men det är inte alltid som detta framgår av de skriftliga dokumenten. Hos ärkebiskop Samuel Troilius i Uppsala fanns det 1764 ett par gardiner av grön florsväv och ett par av blått flor, där fanns sex par nättelduksgardiner med bukettmönster uppsatta i olika rum, men också 12 par av randig hemvävd nättelduk, 3 par randiga hemvävda och 10 par »sämre» av bomullslärft. Här är det alltså tal om idel tunna gardiner och inte om sådana av siden. Hans företrädare M. Beronius hade bl. a. randiga och rosiga nättelduksgardiner med kappor, men också sådana av halvblekt dräll jämte enstaka gardiner av enklare slag. Undersöker man boet efter en ungefär samtida kyrkoherde i Småland, Petrus Kexerus i Vrigstad, har han också lärftsgardiner och hemvävda sådana av grov nättelduk (1746).

Givetvis voro även andra material representerade, såsom på Grensholms gård i Östergötland, där det fanns både yllegardiner och bolstervarsgardiner samt röda och vita kattunsgardiner. Kattunen kommer emellertid till rikligare användning först under gustaviansk tid. Andra köpvaror voro ostindiska zitser (chintz), varmed både väggar och säng på 1750-talet voro klädda i sängkammaren på Rosersberg. Där hängde då också 2 par fönstergardiner med kappor av samma zitser.

Rokokons traditioner lever, även när det gäller gardinuppsättningarna, kvar under gustaviansk tid och den raka hänggardinen är i bruk århundradet ut, både i kunglig och i borgerlig miljö. Materialet var under mera förmögna förhållanden

siden, eljest nättelduk och lärft. På Stora Trädgårdsgatan i Stockholm i Catarina Charlotta de Geers, född Ribbing, bo dominera såsom framgår av bouppteckningen från 1787 taftgardinerna i paradrummen: grön och vitrutig taft med draggardiner av grönt kläde, röd- och vitrutig taft med draggardiner av rött kläde, gröna taftgardiner och röd taft med gröna lärftsrullgardiner, överallt kraftiga färger. Det hela låter som ett eko av Kungl. slottets gardiner på 1750-talet. Även gardinhållare av mässing finnas med. De kunde vara ringformiga eller tillplattat eliptiska såsom kan ses på den här reproducerade avbildningen. Men det fanns också fönstergardiner av bomullslärft med kattunsgarnering, enkla lärftsgardiner och vitrutiga nätteldukgardiner. De sistnämnda sutto i hushållerskans kammare.

I det Gyllenborgska huset vid Brunkeberg i Stockholm har man 1781 röda bastgardiner i två rum och flera rum med vita nätteldukgardiner. På Väsby i Uppland hänga gröna damastgardiner i ett paradrum i början av 1770-talet. Men ser man på hela raden av Pehr Hilleströms interiörmålningar från samma årtionde, tyckas enfärgade hänggardiner som fladdra ända från takfrisen vara helt dominerande. Så föreskrev också modet i Frankrike och Hilleström har ju i vissa fall tagit intryck av franska förlagor. På en akvarell av Moreau le Jeune 1771 hänga de raka gardinerna ner från taklisten på exakt samma sätt framför både fönster och dörrar.

Den vita nätteldukgardinen är inte bara rutig och randig utan kan också ha inplockat mönster. På Hilleströms tavla av en »Conversation på Drottningholm» 1779, ser man vita tunna gardiner med ljusblått mönster. Professor Mårten Strömer hade i sitt hem i Uppsala 1770 genombrutna randiga och släta gardiner och tjugo år senare fanns i ett professorshus i Lund en hel rad blommiga, rutiga och skära gardiner. Hilleström har också avbildat skära långgardiner på en av sina genrebilder. Den tunna florsväven kom i bruk som gardiner, den var ömtålig men släppte genom ljus. Att göra propaganda för ljus och luft är inte något som är utmärkande först för vår tid. I Krünitz encyklopedi rekommenderas 1777 vita sommargardiner som bäst kasta tillbaka solens strålar.

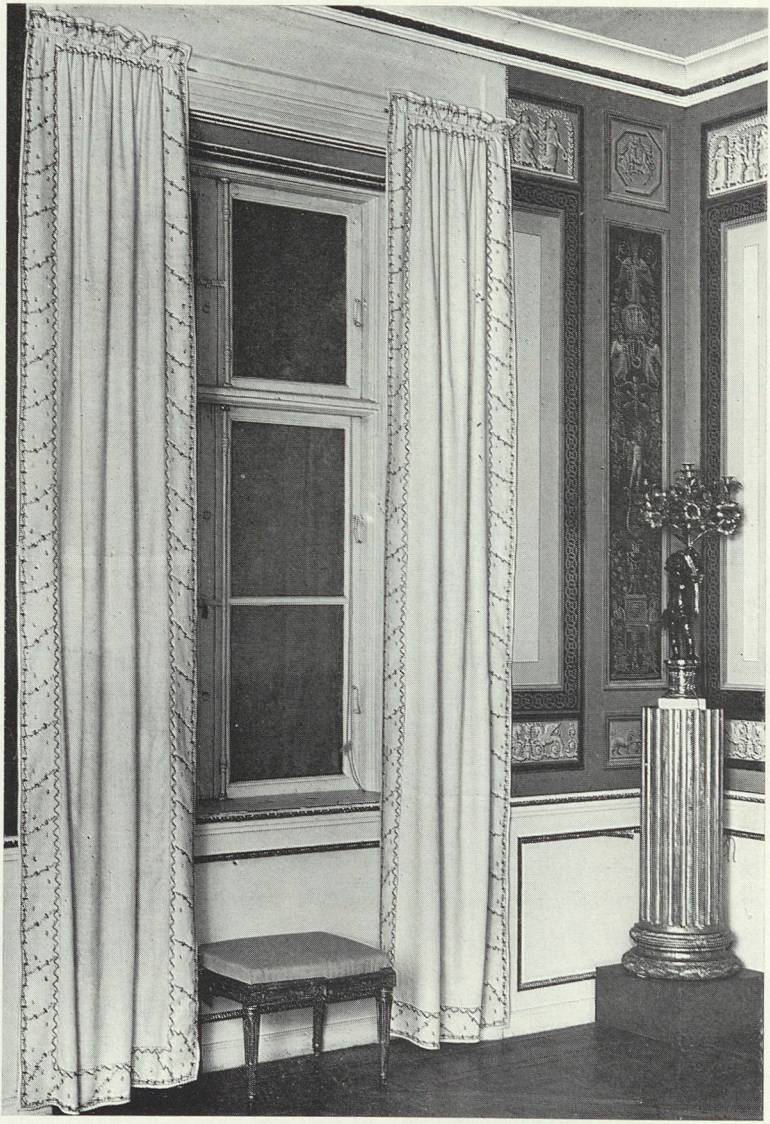

Detalj ur Pehr Hillestrőms En Conversation på Drottningholm 1779. Tunna vita gardiner med ljusblått mönster. Nationalmuseum.

Gardiner av sådana tunna material lämpade sig inte så väl att förses med ringar, så att de kunde vara rörliga på en gardinstång. Genom att förse gardinen med en linneslå och sticka stången genom den fick gardinen också ett bättre fall. Då var steget inte långt till att sätta en liten kappa mellan långgardinerna och så få en fast gardinuppsättning. Denna gardintyp lämpade sig särskilt väl för mindre fönster och måste ha varit mycket vanlig. Den är avbildad av Jean Eric Rehn från 1750-talet och av Fredrik Adolf von Numers i hans ofta återgivna interiör från Ribbingsfors herrgård i Västergötland på 1780-talet. Kappan är alltid mycket smal och det lilla rynkhuvudet står rakt upp. Från Gripsholms kavaljersflygel, som inreddes 1789, finnes en liten gardinbit bevarad, där man ser att gardinen fållats med en smal fåll och att linneslån skulle vara placerad ett par cm nedanför överkanten. Det är först på 1800-talet man gör en bred och enkel fåll med två sömmar för stången, men därmed får gardinens överkant ett helt annat utseende.

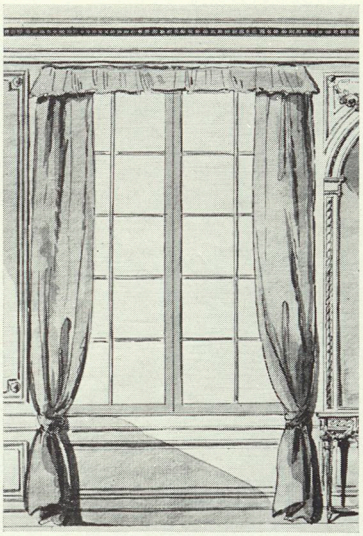
Bomullslärften var alltjämt ett mera värdesatt material än linnelärften och man finner därför fint bomullstyg använt till sängomhängen och fönstergardiner t. ex. på Skinnskattebergs bruksgård. Enligt traditionen är det Anna Märta Eleonora Taube som har förfärdigat dem till sitt bröllop med bruks-patronen Wilhelm Hisinger 1788. De två långgardinerna äro broderade med tambursöm i brunt och blågrönt silke med en bred bård runt alla fyra sidorna. Om de suttit uppträdda på en gardinstång eller hängt i ringar vet man inte. Men långgardinen bör ses även i överkanten, där bården löper fram. Det är bara sängen som har gardinkappa runt sängtaket.

Den tunna gardinen kunde också kombineras med en kappa av annat material, en kappa som tillskars som en lambrequin i vågor och uddar. Den fodrades och satt stelt och rakt, snarast som en ersättning för den taklist i rikare utförande som kanske inte var så lätt att åstadkomma. Ett gott exempel härpå är den salong med målade gardiner som finns i ett dockskåp, nu utställt i Skogaholms herrgård på Skansen. Lambrequinen är strängt symmetrisk och bandkantad och borde vara utförd av samma tyg som möbelklädseln, långgardinerna där-

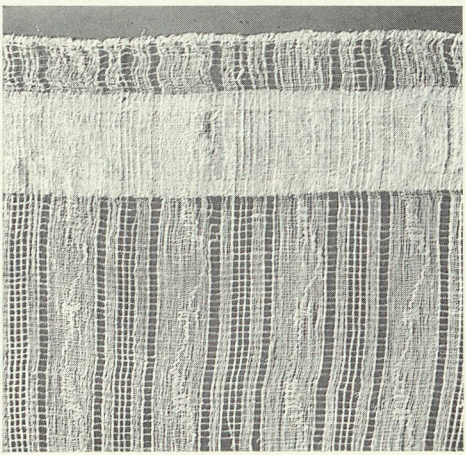
Gardiner broderade med tambursöm på bomullslärft av friherrinnan Anna Märta Eleonora Taube 1788 för Skinnskattebergs herrgård, Västmanland. Nordiska museet.

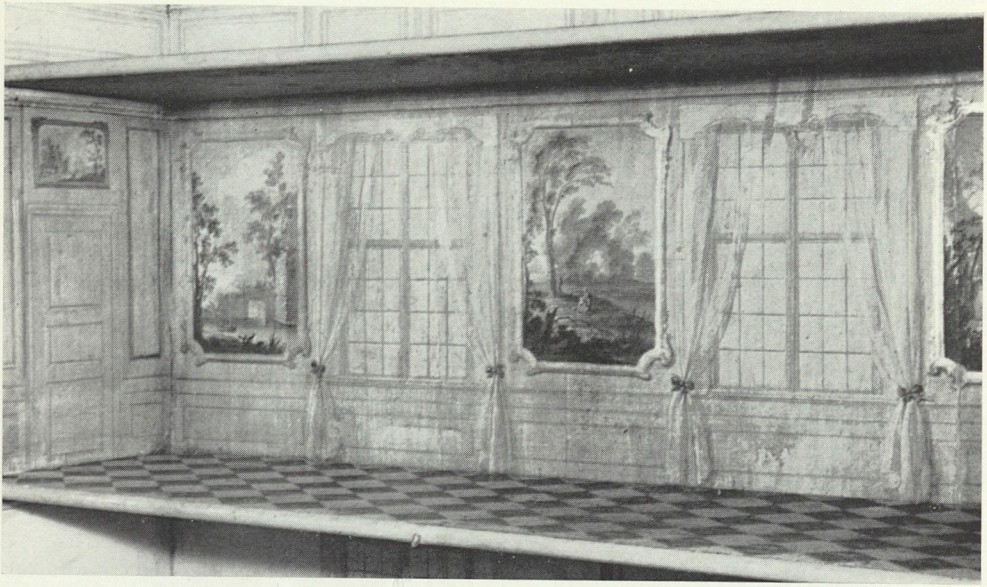

Gardin med kappa mellan långgardinerna. Detalj ur Fredrik Adolf von Numers interiör. Ribbingsfors herrgård, Västergötland. 1780-talets mitt. Nordiska museet.

Gardin med smal kappa över hela fönstret. Tuschlavyr av Louis Masreliez. Röhsska Konstslöjdmuseet.

Vit tunn gardin med linneslå 1789. Från Kavaljersflygeln, Gripsholm. Nordiska museet.

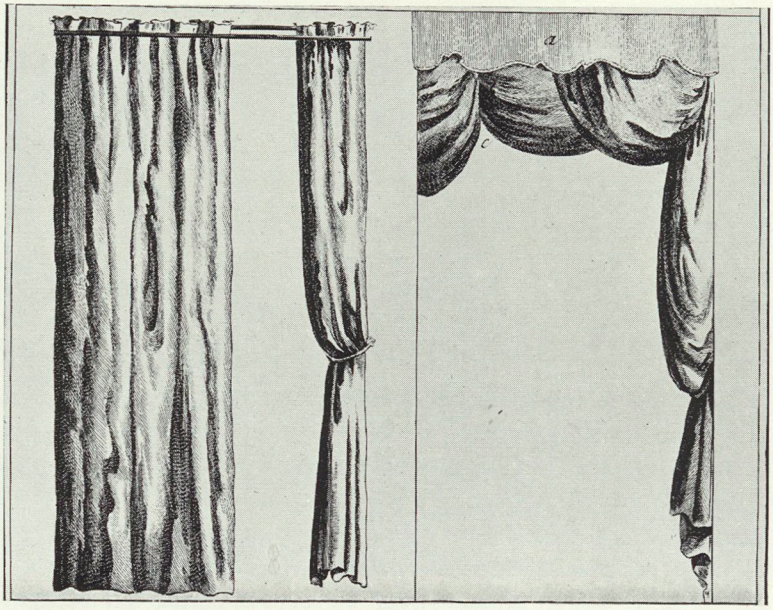
Rikt profilerad gardinkappa med tunna långgardiner. Målad interiör i dockskåp. Nordiska museet.

emot ljusa och genomskinliga. De ha omtag av en bandrosett i höjd med fönsterpanelen; ett sådant knutet bandomtag lämpade sig väl för dessa tunna gardiner. För tyngre material åter användes en mässingshållare i form av en stor öppen krok, där gardinen fick vila i bågen. I ingetdera fallet var det meningen att gardinen skulle pösa, hållaren förde endast långgardinen åt sidan. Hela anordningen framgår rätt bra av Sergels teckning 1792 av hur Ehrenfalk rakar sig – man ser där att gardinen har ett omtag vid fönsterbrädan.

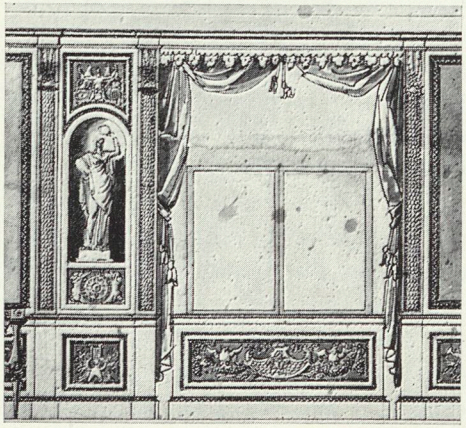
Den draperade gardinen

På 1700-talets slut börja helt nya gardinformer att utveckla sig och komma i bruk. Kapporna bli mjuka och draperas, liksidigt eller oliksidigt, och sidostyckena falla i nya konstrika veck. Gardinen blir allt rikare och mera invecklad i sin uppsättning. Den kräver yrkeskunskap framför allt vid monteringen och den blir ett rikt arbetsfält för de nu framträdande tapetserarna. Så länge själva tillskärningen är relativt enkel, blir utseendet i hög grad beroende av att tyget tas ut på rätt sätt och veckas i olika former utan att skrynklas. Det blir en vetenskap, där handgreppen för olika veckningar inläres av gesällen. Hantverkaren får även nya förlagor att arbeta med. Franska journaler ta upp nyheterna i inredningstextilen och t. ex. i Journal des dames et des modes, som börjar utkomma 1797, får man handledning även för gardinuppsättningen. Helt nya möjligheter ha samtidigt öppnat sig för en hastig spridning av nyheterna.

I den stora franska Encyclopedien utgavs bandet med beskrivningen av tapetseraryrket 1771. Där redogöres för den vanliga raka gardinen, som kan dras åt sidan och har ett omtag av förgyllt järn i ringform, men även för gardinen med lambrequin i rika profileringar. Vidare beskrives den uppdraperade långgardinen som med en dragsko dras upp snett mot sidohörnen i fönsterpanelen. Man får därvid i enklaste fall två mjuka gardinvågor i fönstrets mitt och kan sedan genom att fästa upp långgardinen ännu en gång högt mot fönsterfodret få ännu en helt ny typ av gardinuppsättning. Detta är grundtypen som sedan, efter vad det förefaller, kan varieras

Rak gardin att draga åt sidan med omtag av metall samt italiensk uppdraperad gardin med lambrequin. Ur Les Arts et Métiers, Tapissier. 1771.

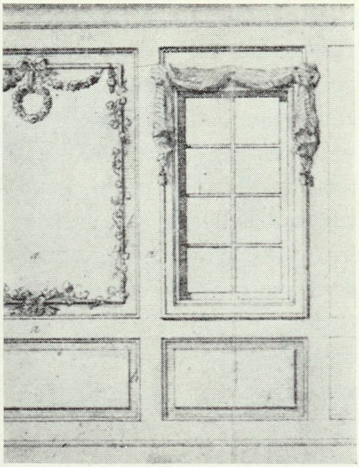
En uppdraperad gardin på skiss till änkedrottningens övre salong på Stockholms slott av Louis Masreliez. Nationalmuseum.

i all oändlighet. Även kappan behandlas på samma sätt, tyget fästes rakt tvärs över fönstret och dras sedan upp en eller flera gånger med dragsko. Man kan då få en regelbunden vågrörelse eller också olikstora vågor. Detta kallas, när metoden användes t. ex. på Gustaf III:s Haga, gardinuppsättning »en feston». Uppdraperingarna knytas sedan om med en synlig silkessnodd med tofsar som bilda en prydlig avslutning, men inte ha någon egentlig funktion. Det är givetvis i slottsmiljö som man tidigast finner dessa mera invecklade och dyrbara uppsättningar. På de kungliga slotten fanns det tillgång till skickliga tapetserare och där möta vi festoner även i andra sammanhang, t. ex. på alkovgardiner på Gripsholm på 1770-talet.

Det märkliga är, såsom redan har antytts i det föregående, att arkitekterna nu upptäcka gardinens möjligheter att fullända och avsluta rummets enhet. När stadsarkitekten Carl Wilhelm Carlberg kom hem från en utländsk studieresa 1782 och fick uppdraget att rita Gunnebos huvudbyggnad utanför Göteborg, förfärdigade han skisser över fönsterväggarna med inritade gardinuppsättningar i en för vårt land mycket ny och modern form. Byggnaden blev visserligen ej inflyttningsfärdig förrän 1796, men trots denna tidsintervall var gardinuppsättningen, om den nu följdes i detalj, vilket man inte har någon anledning att betvivla, ett för sin tid mycket modernt arrangemang.

På Gunnebo finner man, hur elegant gardinuppsättningarna ansluta sig till rummets fasta inredning, med den draperade långgardinen och festonkappan. Materialet är grön taft som står fint mot grå boaseringar, randig och rutig nättelduk och vit bomullslärft. I inventariet redovisas både gardinsnören och tofsar och i fru Halls kabinett även blåa band. I stora salongen finnes en draperad gardinvåd med fyra uppfästningar över de höga fönstren, men inte en gardinuppsättning i vanlig bemärkelse utan en drapering som bryter den klassisistiskt stramt uppbyggda fönsterväggen. I matsalen finnas liknande små draperikappor, men här äro de inkomponerade i väggfälten och placerade över inte bara fönster och dörrar utan även över eller rättare i de övriga väggfälten. Det är alltså här fråga om

Samma lilla dragna gardinkappa dels på Koltorp på Lidingö 1797 dels på en skiss för Eremitaget på Gunnebo av C. W. Carlberg. Den förra en gouache av Johanna Christina Falkson i Nordiska museet, den senare i Göteborgs Universitetsbibliotek.

Vit draperad gardinkappa med gul frans och blå- och vitrandig rullgardin. Detalj ur målning från 1790-talets slut av Pehr Hilleström. Odensviholm.

en dekoration som är så skulptural att den kunde varit skuren i trä.

Men Carlberg var inte den ende svenske arkitekt som intresserade sig för gardinuppsättningar. Erik Palmstedt gjorde studieskisser av franska förlagor och ritade en skiss till det 1788 moderniserade Rosenbad i Stockholm. Det är för en borgerlig miljö som hans lilla smala, nästan kornischartade kappa och den raka långgardinen äro tänkta. Det högt sittande omtaget med snodd och tofsar är karakteristiskt för den tiden. Denna typ av drapering lämpade sig utmärkt att använda i rundbågar framför fönster och dörrar.

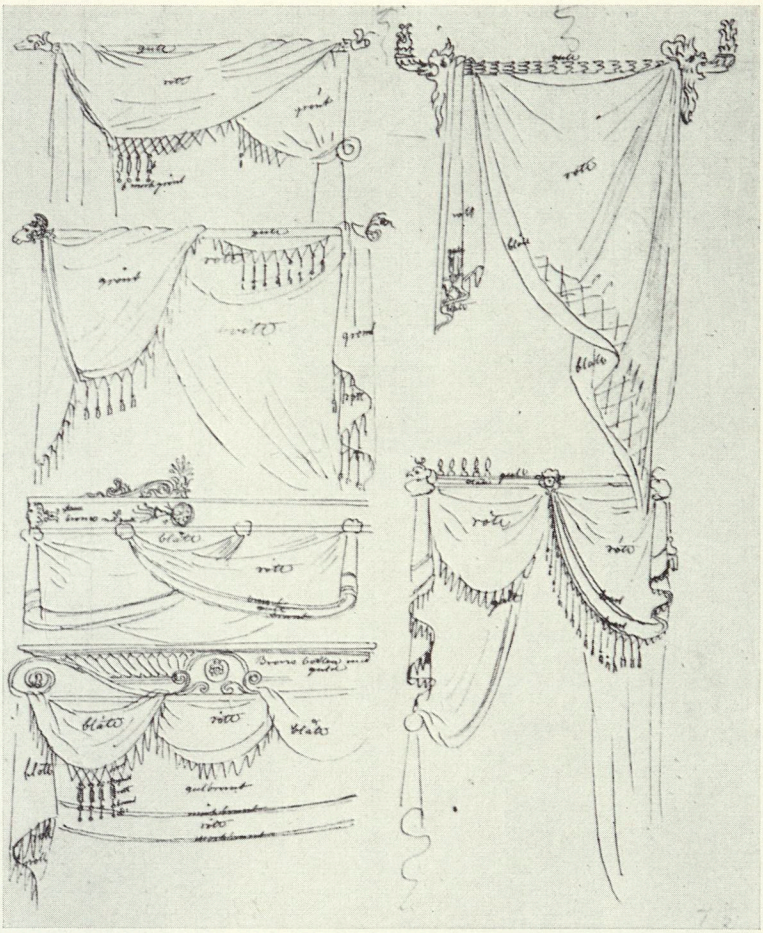
Louis Masreliez har likaledes gjort en hel rad ritningar, där han placerat in gardinen i sitt sammanhang på fönstervägen. I prinsessan Sophia Albertinas, senare kallat Arvfurstens, palats som inreddes mellan åren 1791 och 1794 användes fortfarande rutig taft och röd damast, men även randiga gardiner, damast i två färger och vit broderad taft. Det är nya material och uppsättningarna äro även helt moderna med festonkappor och draperingar. Den av Masreliez inredda Hagapaviljongen har också ett rum med gardinerna av »blått och hvit Damast fodrade med taft och prydde med Cocarder, Cantiller och Tofsar». Cantillerna och fransarna äro snörmakeriarbeten och de skulle snart bli oumbärliga för varje rikare gardinuppsättning. När Masreliez några år senare planerar Gustaf IV Adolfs lilla matsal på Stockholms slott möter där nästan samma gardinuppsättning med festoner, som han tidigare använt i Arvfurstens palats, men omtaget på långgardinen har flyttat upp från fönsterbrädan och fått den höga placering det sedan skulle komma att intaga under hela empiren.

De eleganta draperade gardinkapporna inspirerade till enklare former för små fönster. Där användes kappan ensam men prydd med bandrosetter. På en liten gouache av Johanna Christina Falkson från år 1797 kan man se, hur detta tog sig ut i verkligheten. Hon har avbildat ett rum i sitt hem Koltorp på Lidingö. Ett rakt stycke vit lärft har knutits om med ett band mitt över fönstret och sedan med en rosett på var sida därom. Tyget är konstlöst draget över fönstret och de överblivna tygändarna falla ner till ungefär en fjärdedel av dess

hela höjd. Man har inte gjort något egentligt försök att åstadkomma drapering. Till Gunnebo finnes en liknande anordning ritad av Carlberg, med mjukare fall, hörnkokarder och fina tofsar i de hängande ändarna. Så tänkte han sig fönstret i Eremitaget. Byter man ut kokarderna och bandrosetterna mot tre stycken trä- eller metallknappar och drar ner gardinen i tre mjuka vågor, blir den resterande sidosnibben spetsig och man får en typisk 1820-talsgardin. Den var fortfarande i användning utan långgardiner tjugo år framåt i tiden liksom fyrtio år tidigare. Utseendet är visserligen annorlunda, men konstruktionen densamma. Empiren sätter emellertid gärna till en frans eller ett bollband i kanten.

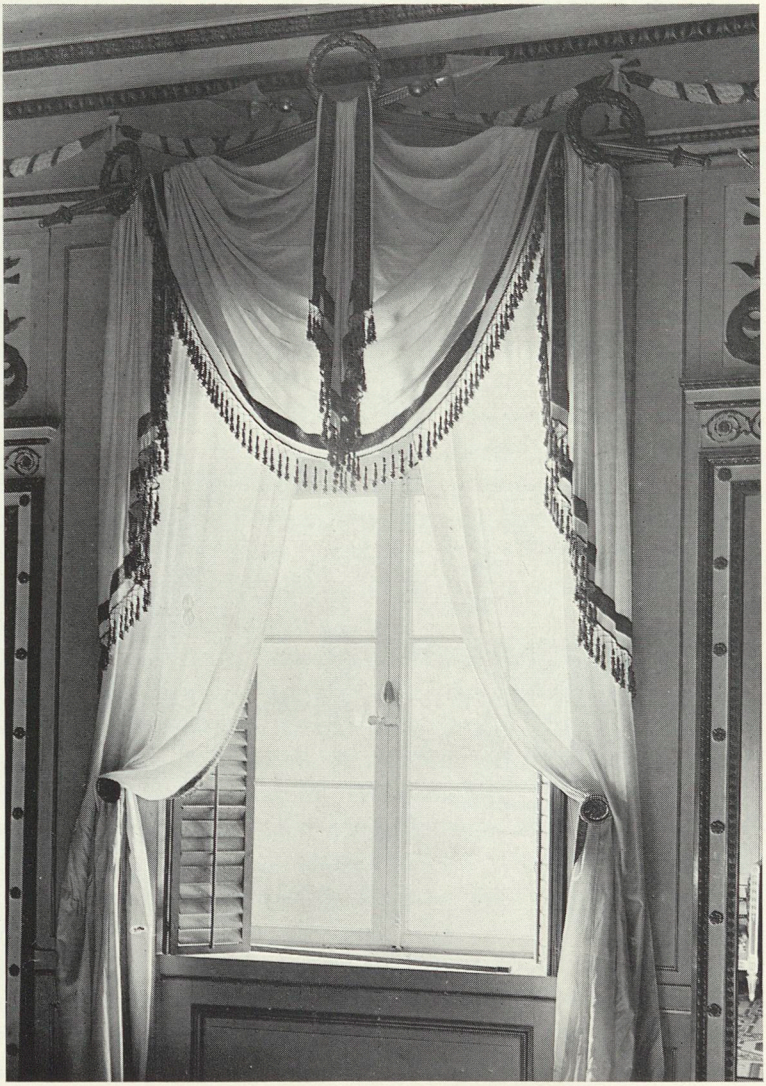
För skildringen av empirens rika och fantasifulla gardinuppsättningar ha här huvudsakligen kommit till användning fyra svenska källor, nämligen dels en samling skisser bland arkitekten C. W. Carlbergs efterlämnade papper i Göteborgs stadsarkiv, dels bevarade gardiner på Rosersbergs och Rosendals slott och dels slutligen en osignerad stor skissbok förvarad på sistnämnda ställe.

Bilder av gardinuppsättningar och detaljer av sådana hopa sig tätt på Carlbergs skissblad, där alla den tidiga empirens attribut exemplifieras. Den enkla gardinstången är borta, istället har man refflade stänger, skulpterade käppar med mittornament och ändknoppar, djurhuvuden, bågar, pilar och koger etc. De skola enligt påskrifter tillverkas i guld- eller bronsfärger. Över dessa stänger hänga gardiner och kappor draperade och uppknutna på de mest konstrika sätt. Det är genomgående mjuka draperingar, ofta symmetriska men lika ofta motsatsen. På några står antecknat att de skulle tillverkas av muslin, ett nytt material, men taften är fortfarande med. Färgsättningen är det mest påfallande med de kraftiga motsättningarna, där kapporna flätas ihop av gredelint och grönt, av brunt och blått, av grönt och rött, av blått och gult och av rött och gult. Till dessa kappor höra dessutom bårder och tofsar eller fransar, bården kanske i gulbrunt eller svart och kulfransen i rött och grönt. Kommer så därtill omtag med snodder och tofsar eller bronsknappar, framträder det hela med en rikedom på detaljer, som är överväldigande.

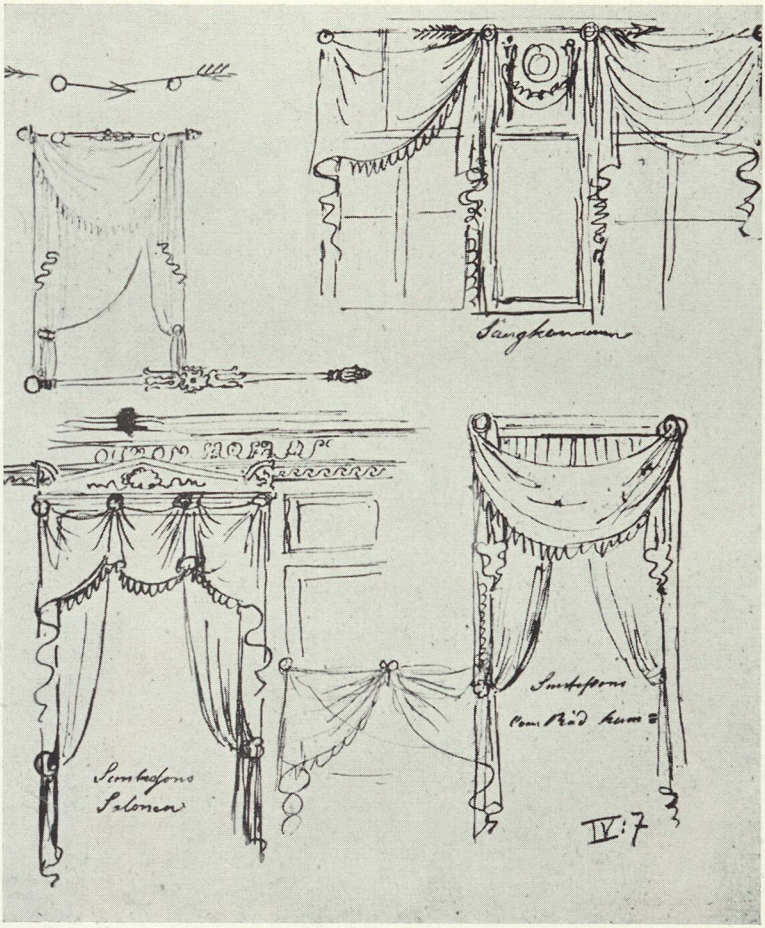

Draperade gardiner sammansatta av flera färger. Skiss av C. W. Carlberg. Göteborgs Universitetsbibliotek.

Ett tiotal år senare – Carlberg gick bort 1814 – gjordes Rosersbergs slott i ordning för Karl Johan. Här ha lyckliga omständigheter bevarat ett mycket intressant gardinmaterial i original och på fotografier, även om det inte längre hänger kvar på sina ursprungliga platser. Man ser Carlbergs skisser omsatta i verkligheten, även om det inte är tal om någon abso-

Gardinuppsättning på Rosersbergs slott. Vita gardiner med bårder och kulfransar, 1820-talet.

Gardinuppsättningar ritade av C. W. Carlberg för kommerserådet Berndt Santessons sängkammare, salong och kammare. Göteborgs Universitetsbibliotek.

lut likhet. Rosersberg har höga fönster som gå upp mot de breda och rika taklisterna och mot denna kornisch sitter gardinen, ibland tydligen fäst vid en träribba mot fönsterfodrets kant. Kommer någon del av väggen under fönsterfodret till synes, täckes den med veckat tyg, fransar el. dyl. och så drar man

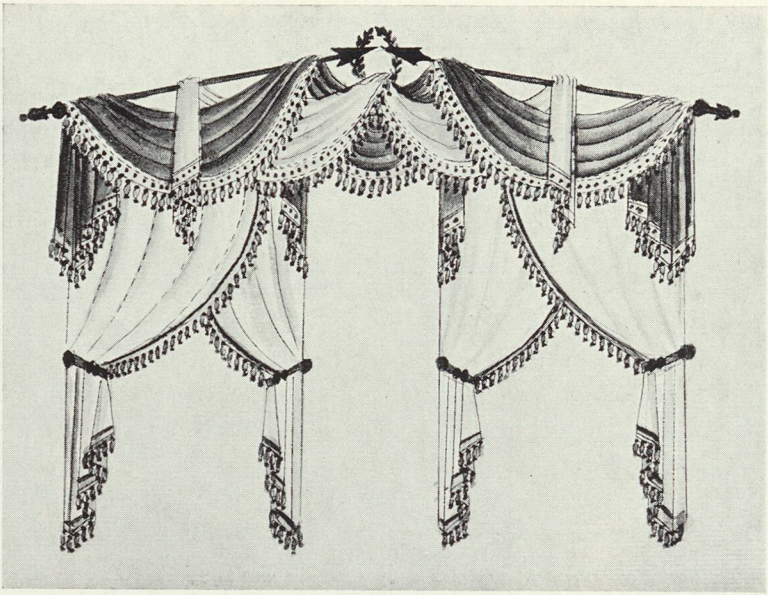

Röda salongens gardinuppsättning med förgyllda attribut. Utförd av hovtapetserare J. A. Jäger 1827–28. Rosendals slott.

upp den draperade kappan och avslutar med stora tygkokarder. På detta sätt behöves ingen extra fönsterkornisch. Där man använt sig av stänger, bågar och andra attribut äro de fästa framför eller i nära anslutning till taklisten. Rummen äro höga, gardinerna bli långa och kapporna kunna hänga i flera lager utan att inkräkta alltför mycket på ljusöppningen. Kapporna äro ofta färgstarka, medan långgardinen kan vara vit. Gardinuppsättningarna på Rosersberg äro i vida högre grad än på Carlbergs skisser gjorda av avpassade delar. Kappan skärs i bågar med särskilda sidospetsar och mittstycken. På detta sätt bli de mera exakta i formerna och fastare i kompositionen, men inte så mjukt fantasifulla som med direkt draperade gardiner under sengustaviansk tid och under den tidiga empiren.

Några år senare, omkring 1827, inreddes Rosendals slott. Där kan man beundra ett antal originaluppsättningar i samma tyger som möbelklädslarna i rummen. Där korsas spjut och lansar över fönstren och pilar och kransar hjälpas åt att bära upp gardinerna. Resurserna ha här varit större och man har använt sig av riktiga gardinbräden för att fästa draperierna. På den enkla brädans undersida sitta två järnstänger som gå omlott en bit, så att även fördragsgardinerna kunna sluta till ordentligt. Någon fönsterkornisch i vår mening finnes inte, utan gardinen dras upp mot taklisten och kapporna få fylla ut väggen över fönstret. Intrycket blir det samma som på Rosersberg, men den verkliga fönsterhöjden är i detta fall mycket lägre.

Fönsterväggen behandlas som en enhet, gardinkappan fortsätter mellan fönsterna och över den mellansittande spegeln. Har rummet tre fönster på samma vägg är uppgiften ännu tacksammare. Mittfönstret görs då symmetriskt, medan de två sidofönstren bli delar av helheten. Hur viktigt detta är, kan man se i den stora skissboken, där variationerna äro många och färgen bidrager att ge det rätta helhetsintrycket. Aldrig ha väl gardinuppsättningarnas varierande färger och former blivit så effektfullt demonstrerade som i denna samling. En lustig liten detalj är de spännen i färger som användas som omtag om kappor och långgardiner. Själva gardinstängerna och

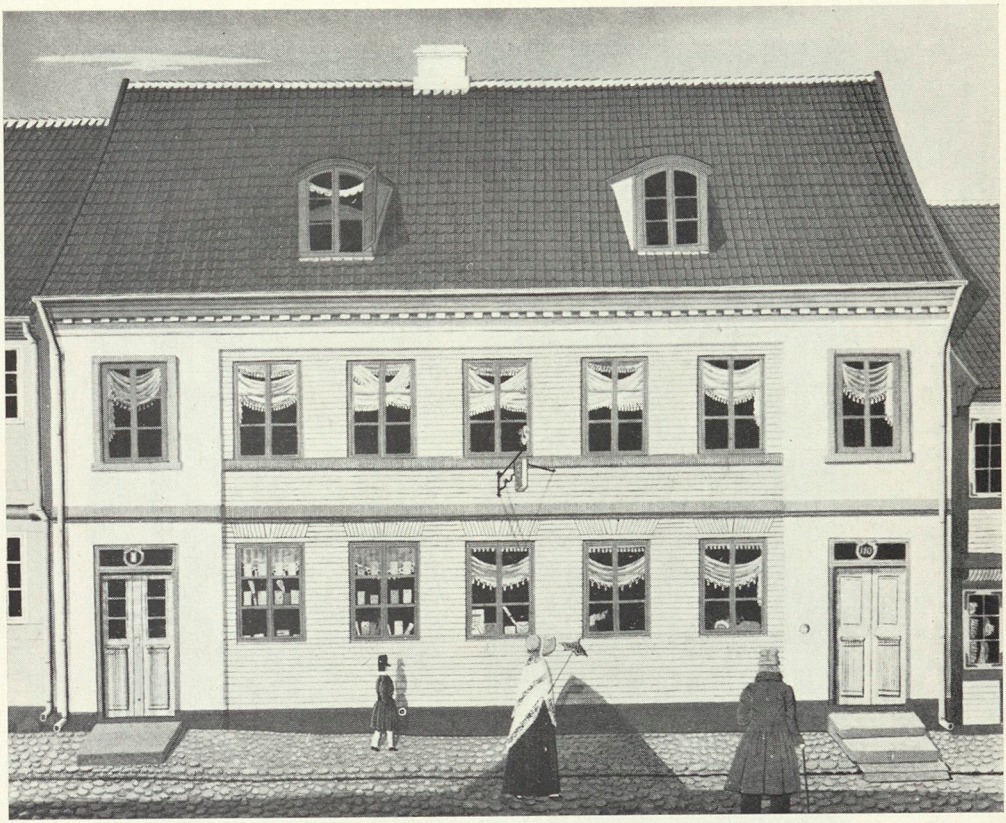

Skiss till gardinuppsättning med blå och gula kappor, vita långgardiner med bårder och kulfransar i blått och gult. Kransen cch lansarna gröna. Ur skissbok på Rosendals slott.

de andra bärande elementen äro ofta grönmålade, vilket väl avser att imitera bronsens gröna ton. Tyvärr är skissboken både odaterad och anonym. Av stort intresse skulle vara, om man kunde avslöja de förlagor som legat till grund för dessa mycket drivet och skickligt utförda gardinskisser.

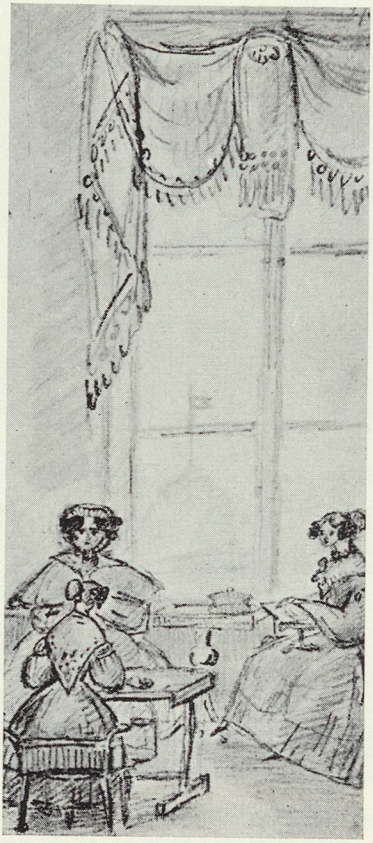
Även på andra håll finnas stundom liknande teckningar bevarade. En sådan gardinskiss i tusch och blyerts förvaras t. ex. i Fållnäs gårdsarkiv. Den är mycket elegant och utförd i ren empire med två långa stycken fästa över varandra på fönstrets mitt, vikta över gardinstången och nerfallande till panelen på båda sidor om fönstret. Utmed kanten äro fästade breda fransar.

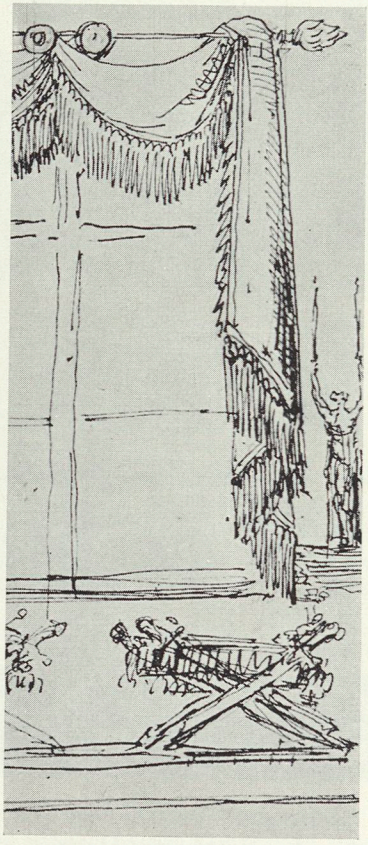
De komplicerade gardinuppsättningarna krävde som redan antytts yrkesvägledning på ett helt annat sätt än tidigare. En

Bokhandlare Rottbøll Sandolins hus i Aalborg med alla de olika draperade gardinkapporna sedda från gatan. Gouache av H. R. Kruse omkr. 1830. Aalborgs Historiska Museum.

engelsk fackman Georg Smith ger också vid denna tid ut en handledning för tapetserare, tryckt i London 1826–27. Bilderna visa här påfallande klumpigare och tyngre former än de säkerligen efter franska förlagor tillkomna gardiner vi i det föregående sysslat med. Men alla de olika variationerna finnas med, och av särskilt intresse äro de upplysningar texten ger. Smith rekommenderar enfärgade satiner eller damast till gardintyg. Till matsalar är fint kläde särskilt lämpligt, medan för kappor i mörka rum enklare material kan användas, då det ju

Till vänster interiör från Körtingsbergs herrgård, Närke. Teckning av Christian Staaf 1837. Örebro Läns Museum. Till höger skiss i tusch och blyerts ur Fällnäs arkiv. Nordiska museet.

inte syns mot ljuset! »Tryckta kallikåer kunna utmärkt väl svara för enklare inredningar, eller för personer med begränsade resurser, men de äro inte alls lämpliga för personer av rang och med stora inkomster». Musslingardiner användas »för att bryta ljusets styrka, utan att helt utestänga den livande effekten som solens strålar frambringa». Smith förklarar också i anslutning till en av sina bilder benämningen »stendra-

peri»: »På denna kornisch är fästad vad som egentligen kallas ett 'stendraperi', därför att denna form återfinnes på de flesta av de antika kvinnostatyerna i Rom och bildar övre delen av klädnaden, fäst på var axel med en knapp och fallande ner på bröstet i veck.» I övrigt har han särskilt goda råd att ge dem som vilja inreda ett »gotiskt» rum, vilket kräver skulpterade kornischer, flikiga gardinkappor och tunna vita gardiner!

När Smiths handbok utkom hade emellertid empiren hos oss redan släppt sitt grepp över sinnena och en ny tid med andra stilidéer hade brutit in.

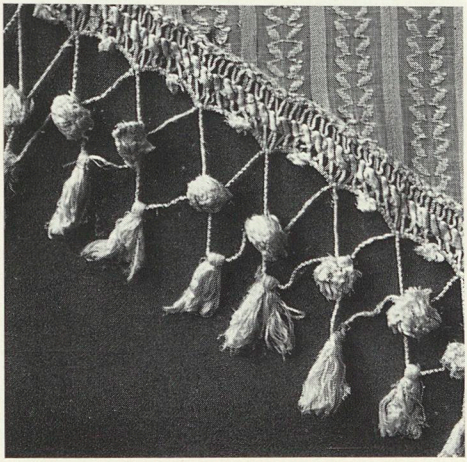
»Se detta fönsterpar af snöhvita gardiner
det granrisströdda golf, det spegelblanka bord
– – –
- - - allt detta, med ett ord,
en egen ljuvhet har som jag sett prakten fela.»

Draperad gardin på Såtenäs, Västergötland. Utanför fönstret markis. 1836. Teckning av Lars Vilhelm Kylberg. Nationalmuseum.

Så besjunger Frans Michael Franzen denna varje husmors stolthet i sina Skaldestycken 1810. Redan Krünitz hade på 1770-talet som vi sett varmt talat för vita sommargardiner, som bäst kastade tillbaka solens strålar. Och så småningom förvandlas empirens magnifika och mångfärgade skapelser mycket riktigt i vita tvättbara gardiner. Man syr upp mittbågar och spetsar, kappor och långgardiner i samma vita väv. Vita band och galler, bollfransar eller kanske hemknutna fransar kanta kapporna. Alltsammans nålas på en gardinbräda och så småningom täckes denna av en verklig lös kornisch. Under 1820- och 30-talen brukas ännu empirens pilar, stänger och halvmånar, men de äro nu vitmålade. Den tjockare gardinstången med synliga stora ringar är svår att direkt använda tillsammans med mycket tunna tyger. Därför rynkas gardinen fast vid en grov bomullskordong och i denna fästas ringarna, gardinen faller då mjukt och bra. En sådan gardinuppsättning finnes ännu t. ex. på Stjernsunds slott i Närke.

1700-talets gardinkappa med de tidigare omtalade upprynkningarna som gingo över kappans hela bredd har på empirtid endast en liten uppnypning i nederkanten. Denna typ av uppdrapering är högsta mod vid 1800-talets början, den satte i all sin enkelhet dock en extra liten piff på gardinkappan och blev under hela århundradet mycket populär även bland de breda lagren av vårt folk.

Detalj av sidospets, randig vit väv med galler, bollar och tofsar. Nordiska museet.

Vita gardiner med kokarder och högt sittande omtag. Akvarell föreställande överste Rosensvärd, utförd av A. U. Schützercrantz. Nationalmuseum.

På Rosersberg och på många eleganta stick ser man exempel på smala dragna draperingar som i festoner hänger djupt ner i fönstret och ibland i flera rader korsar rutan. Hur sådana gardinuppsättningar tedde sig utifrån gatan får man en uppfattning om på den här reproducerade bilden från den danska staden Ålborg på 1830-talet. Där kan man se både symmetriska och osymmetriska upphängningar.

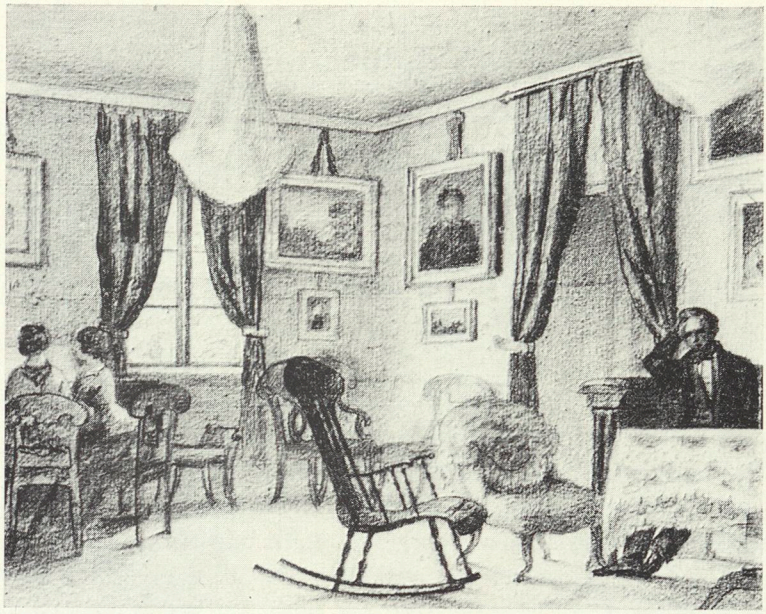
Men det fanns andra ytterligheter. Den 21 augusti 1835 skriver Märtha Helena Reenstierna i sin dagbok om förberedelserna till ett bröllop på Årsta: »Mamsell rangerade om Gardiners uppsättjande ehuru nu ej modernt roade mig som gammal ändock vid detta tillfälle för det nya brudeparet hafva Gardiner i den gamla Årstads sal». Att detta verkligen var en modeföreteelse förstår man om man betraktar den samtida

Musik kallar J. A. Kullberg denna teckning från 1841. Gardinuppsättningen är ännu påverkad av empirens mode. Ur hans publicerade »Samling af Croquier».

akvarellen av Per Gustaf von Heideken, som målat salen hos arkitekten Johan Carlberg på Klarabergsgatan i Stockholm. Denna eleganta sal är i övrigt fullständigt inredd, men den saknar gardiner i de tre höga fönsterna.

Från 1840-talet ha vi i en vittnesgill skildring i professor Carl Rupert Nybloms minnen från hans barndomshem i Uppsala. Förmaket nymöblerades år 1838. »Möbeln var klädd i halfljust blommigt kattun, till hvardags doldt af de obligata hvit- och blårandiga öfverdragen. Väggen var ljusgul med stora stiliserade blommor i samma färg, gardinerna hvita och blommiga, med förgylld kornisch och hållare, och över soffan tronade ett stort porträtt i litografi af konung Carl XIV Johan själv.» Bildframställningar motsvarande denna skildring möter

Förmak i Sunne prästgård 1852, Värmland, med samma fönster- och dörrgardiner. Akvarell av John Rosendahl. Privat ägo.

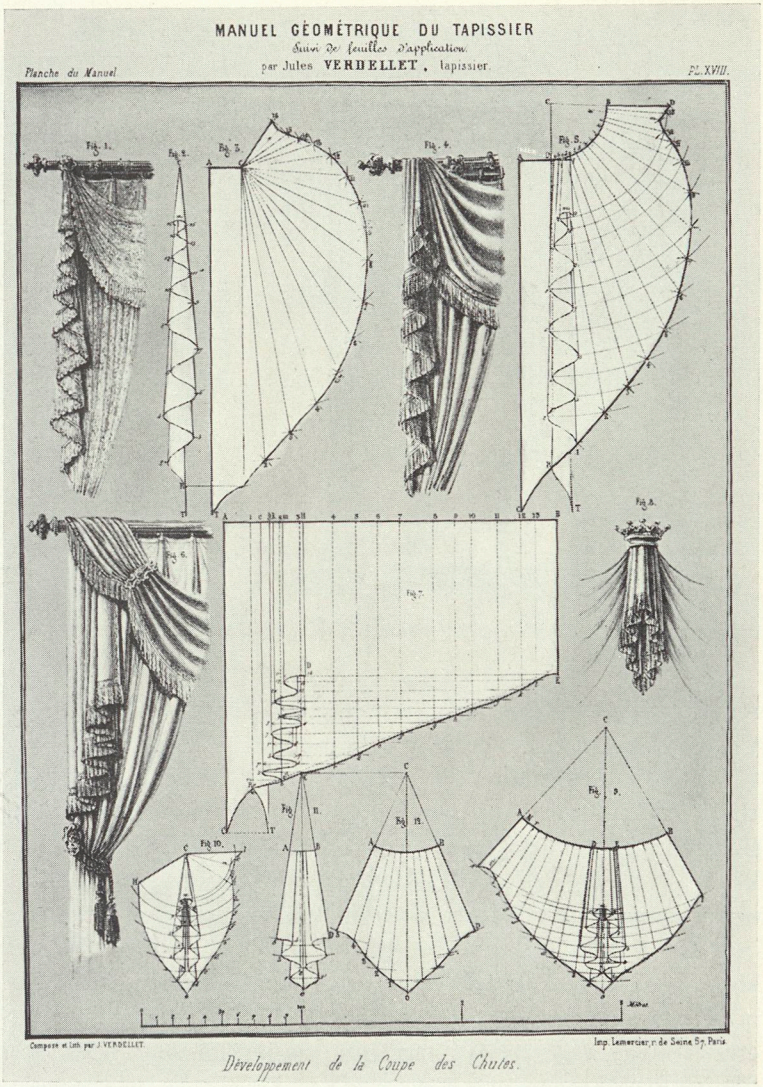
man på J. A. Kullbergs Croquier av sällskapsrum med draperade gardiner eller på J. Arsenius interiör av Societetshuset i Gustafsberg utanför Uddevalla.

Men allt är inte bara vitt, muslinerna äro både blommiga och randiga och framför allt färggranna. Dessa litet tätare tyger lämpa sig åter bäst för enkla långgardiner med pressade mässingskornischer och bandformade gardinomtag. Konstnären C. A. Bennet har avbildat sådana interiörer från Stockholm med mörka gardiner, men de förekomma också på andra håll. Anders Fryxells salong i Sunne prästgård hade enligt en akvarell av Johan Rosendahl fönster och dörrgardiner lika, av mörkt tyg, upphängda på ringar och med omtag något högre än fönsterbrädan.

Lambrequiner och dubbelgardiner

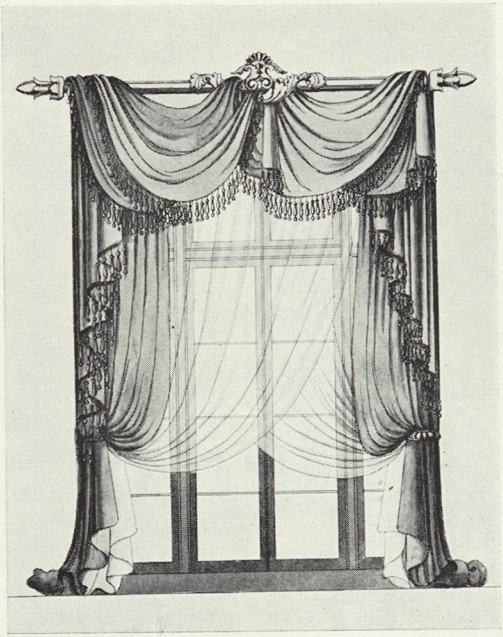
På 1800-talets mitt blir själva tillskärningen av gardinen av stor betydelse för dess utseende. Vid mästarprovens avläggande fingo tapetserarna ännu 1850 skära till enkla fyrkanter av tyg och utföra frihandsdraperingar. Dessa raka tygstycken bildade små omotiverade veck i den nedre båglinjen på sidorna. Den »romerska bågen» var antingen antik, d. v. s. liksidig eller modern, d. v. s. oliksidig. Den har alltid full rundning nedtill och den konstrueras uppifrån och nedåt. Den »grekiska bågen» däremot är ej cirkelrund utan spetsig nedåt och den konstrueras nedifrån och uppåt. Denna båge har alltid »pipor» eller »köar». En pipa är på tapetserarspråket ett djupt motveck som öppnar sig nedåt. Med kö menar man ett strutformigt löst veck som fästes på det släta underlaget. Om dessa och många andra yrkesfinesser kan man läsa i tapetseraremästare L. E. Nilssons Handbok. Men den lätta draperade gardinen hör till en äldre epoks gardinformer, för de nya moderna krävdes tillskärning och avpassning av varje del i den exklusiva gardinuppsättningen.

Nu kommer matematiken och geometrin in i tapetserarens hantverk. Det gäller inte längre att kunna göra eleganta skisser utan exakta uppmätningar av rummet och fönstret. Det har visserligen skrivits arbeten i detta ämne tidigare, men nu kommer det grundläggande verket i denna vetenskap, författad av fransmannen Jules Verdellet. Hans 1859 utgivna arbete Manuel Géométrique de Tapissier är en utomordentligt detaljrik framställning med både planscher och text. Man får där lära sig den mest minutiösa uppmätningsmetod för utfor-

Développement de la Coupe des Chutes.

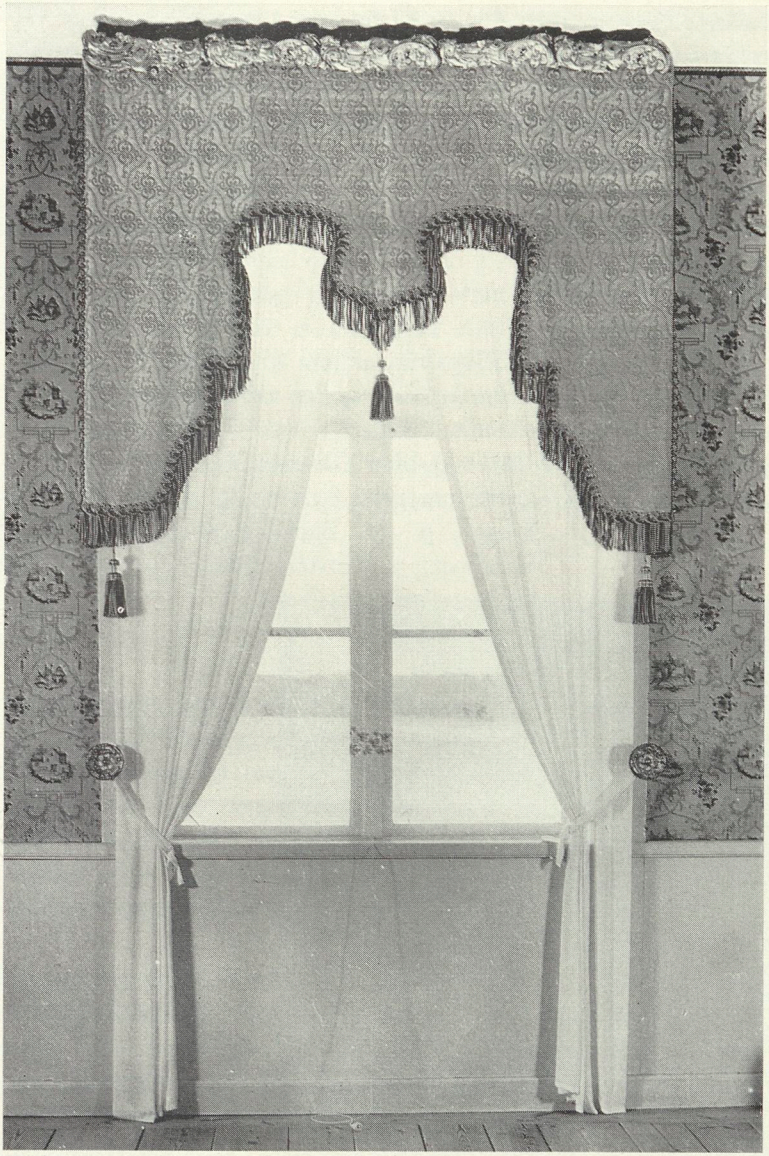
En sida ur J. Verdellets bok med anvisningar för tillskärning av gardinkappor, Paris 1859.

Venetiansk gardinuppsättning med dubbla gardiner. Ur G. Smiths guide för möbelsnickare och tapetserare, London 1826.

mandet av en rumsinteriör och hur man kan kläda dess tak, väggar, fönster och dörrar med draperier. Nu har det blivit stor konst att tillskära en enda kappa, så att fallet blir riktigt. Den enkla sidospetsen blir en rundad båge som kan ge sicksackveck hela vägen. Varje feston skärs med konkava och konvexa bågar och precisionen är högt uppdriven. Gardinuppsättningar enligt dessa metoder bli mycket perfekta, men borta är fantasin och det naturliga fallet. Dessa snedskurna kappor måste fodras och ofta stofferas, varigenom gardinerna bli tunga och massiva. Därför blir också dubbelgardinen av ett vitt skirt material allt vanligare. Redan på 1820-talet finns det dubbla långgardiner i enstaka fall och från århundradets mitt äro de obligatoriska i dyrbara gardinuppsättningar.

På Stjernsund i Närke tillkommo nya moderna inredningar för prins Gustafs räkning 1852. Många av dessa gardinuppsättningar finnas fortfarande efter ett århundrade kvar. Så de stora djupa lambrequinerna, placerade vid taklisten för att dölja att fönstren äro äldre och lägre. Profilen nedtill har

Lambrequin av gul sidenrips från 1852. Stjernsunds slott, Närke. Foto ATA.

många former, men alla äro franskantade och ha tofsar. Tyvärr äro av naturliga skäl långgardinerna sedan länge utslitna. I stockholmstapetseraren C. F. Kindblads räkning specificeras arbetena rum för rum. Som exempel kan anföras vad där står om matsalen:

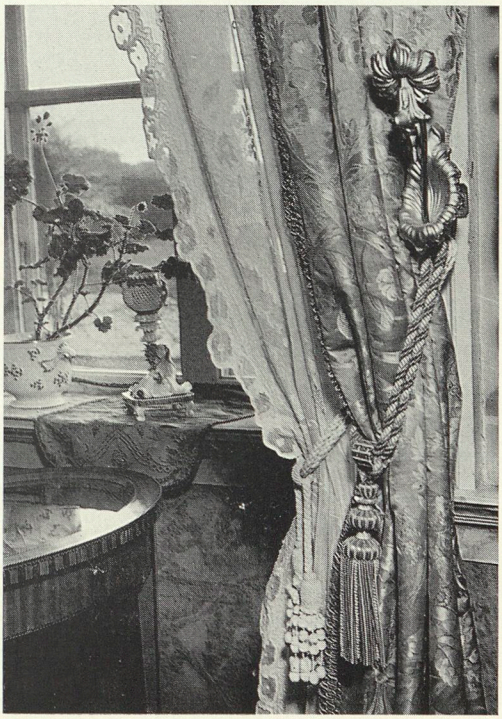
»Tillskärning, söm och upsättning af 3:e lufter Fenster Gardiner
Tillägg av 27 alnar hvit Shirting
do » 15 » hvit Taft
do » 39 » Silkesfransar 4½ tm höga
do » 39 » breda Silkesgaller med dubbel båge
do » 9 större silkestoffsar
do » 6 par hvita dubbla Gardins Toffsar
do » 3 st. Jerntenar med krokar, 9 dussin Messings Ringar, 9 aln. Band, 6 st Hörnjern med Skrufvar, 3 Fensterbräden samt stor spik till fastsättningen – – –
do af 6 st Bronzpatheer – – –»

»Förgylda Gardin Ornamenter» som hörde till uppsättningen voro tillverkade av fabrikören och förgyllaren Conrad Th. Svanberg i Stockholm. Gardinhållaren var av pressad mässing och själva omtaget av bomullskordonger med vita tofsar. Tillhörande rullgardiner omtalas närmare i det följande. Gardinkapporna äro av samma slag som möbeltyget och fodrade, samtliga fönster i stora våningen voro försedda med vita långgardiner.

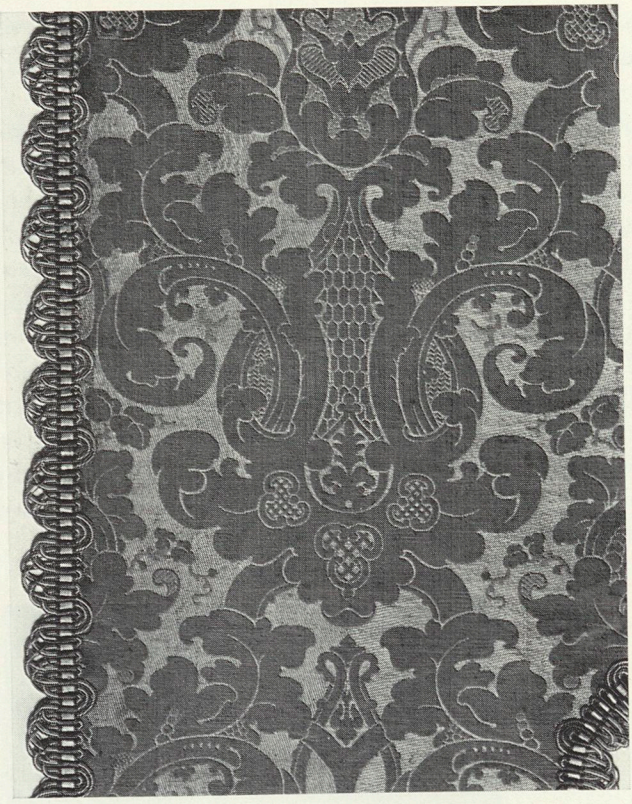
De stela lambrequinerna med varierande kantkonturer och de välskurna draperingarna kunna sys upp i tjockare tyger än man förut använt. Inte bara alla slags möbeltyger utan också plysch och sammet bli nu moderna till gardinuppsättningar och på nytt börjar man blanda olika material i kapporna. Silkesfransarna utbytas stundom mot sådana i ylle, mönstrade band och tofsar komma till riklig användning. Ljusöppningen minskar, allteftersom gardinen blir allt mera ombonad. Pelle Ödman skildrar professorn och skalden C. G. Böttigers hem i Uppsala 1865 med följande ord: »dessutom låg det liksom

ett krav på tystnad i hela våningen: de mjuka mattorna, de tunga gardinerna, de mörka vrårna och Böttigers egen låg-mälda – – – röst.»

Det är för mycket av allting, som en engelsk författarinna beklagande uttrycker sig, för mycket textilier, för mycket mat, och för många barn i familjerna! Fönsterna ha bara blivit små gluggar ut mot världen, de äro väl igenklistrade och endast lättfönstret med dess lilla ruta går att öppna på vintern, gardinerna falla ymnigt ner över golvet, där de ligga utbredda i solfjädersform. Och mellan dem utfylles tomrummet av en broderad fönsterdyna med nedhängande kappa. Den inventiösa skvallerspegeln, som nu också kom på modet, ger en glimt, men också endast en glimt, av vad som händer utanför på gatan. Enligt skådespelaren Holger Löwenadler fanns ännu i hans barndoms Jönköping på stadens längsta gata inte mindre än 188 skvallerspeglar!

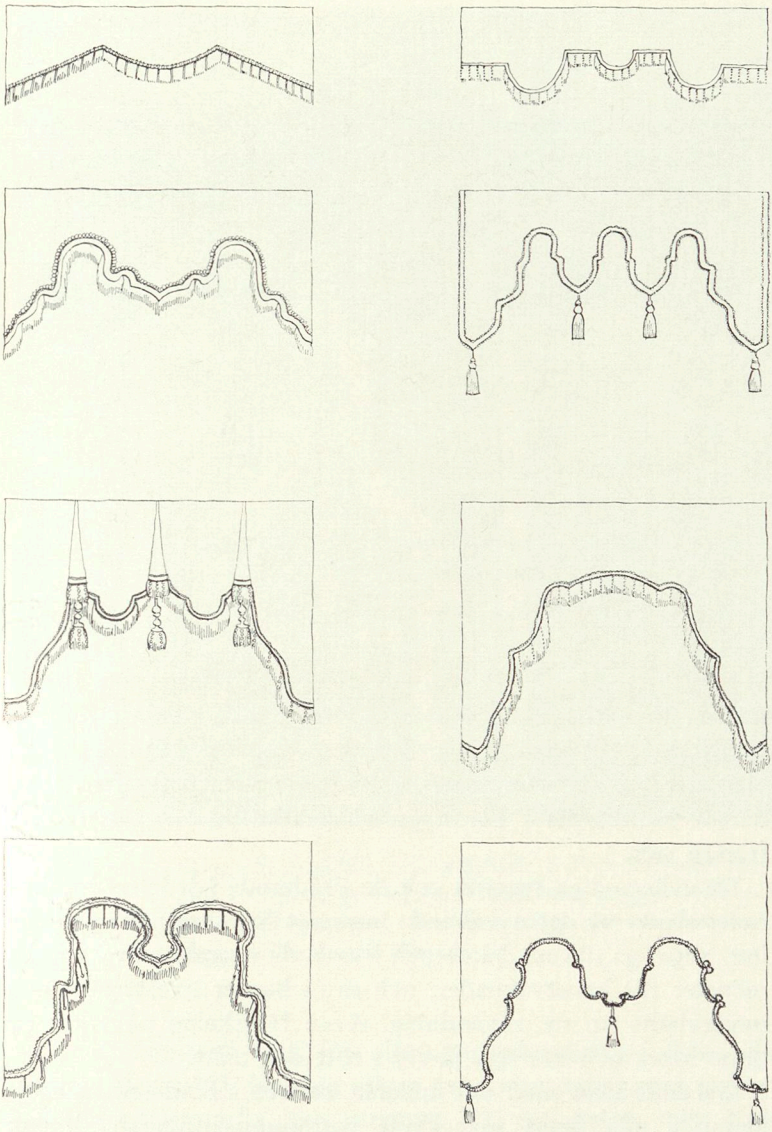
Gardinhållare i form av en kalla med omtag för dubbla gardiner, 1852. Stjernsunds slott. Foto ATA.

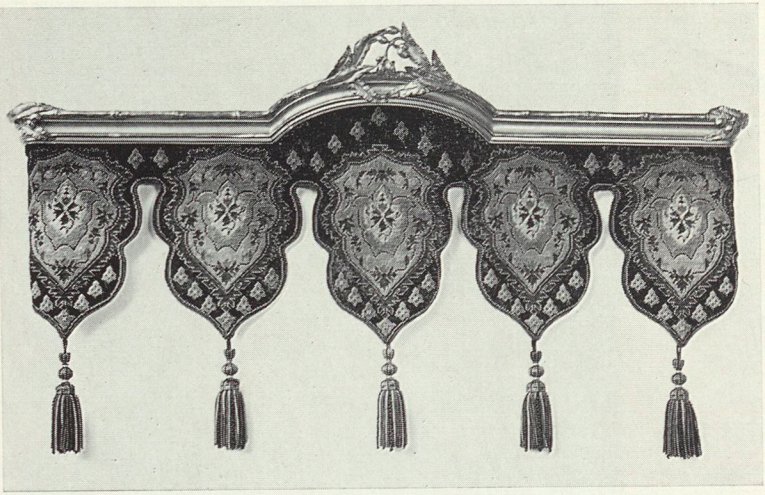
Lambrequin av damast i två färger med snörmakerikant. Nordiska museet.

På Nääs herrgård utanför Göteborg med dess nu nedlagda slöjdskola finnes ännu något av denna atmosfär bevarad med rika gardinuppsättningar från 1868, då grosshandlare August Abrahamson köpte gården och ställde iordning huvudbyggnaden. Matsalen är inredd i »renässansstil» och även salonger och förmak mycket moderna och påverkade av de senaste europeiska nyheterna.

Under hela 1800-talets senare del dominera de rika gardinuppsättningarna med mörka övergardiner och vita undergardiner i salonger och kabinett. Tyger och garneringar växla emellertid och den tunna vita undergardinen i moll och linong med maskinbroderade slingor i kedjesöm och bårder i tyll med

Lambrequinformer ur Kungl. Husgerådskammarens samlingar.

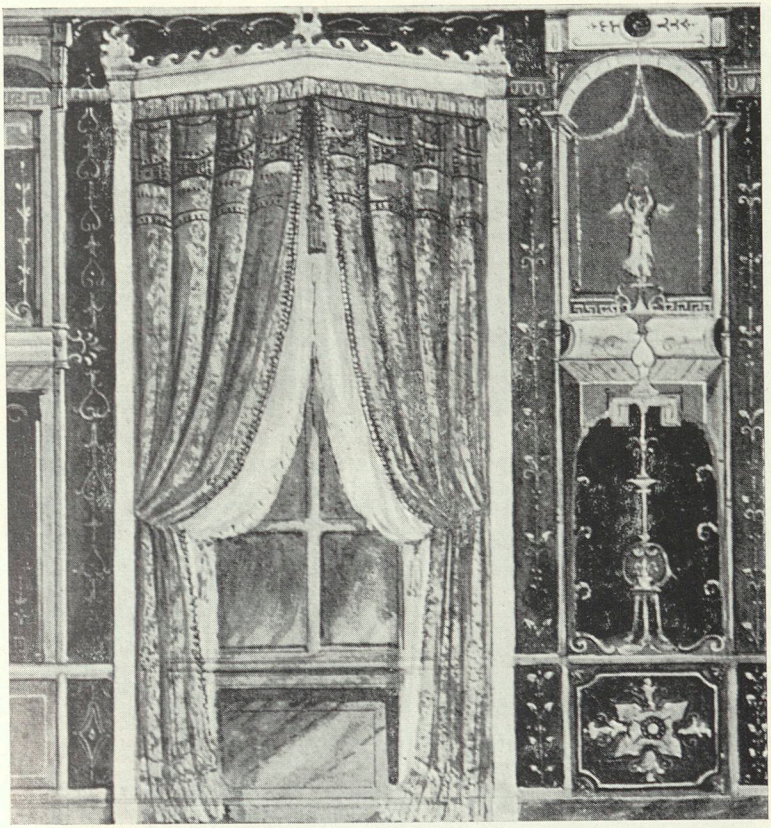

Kornisch med lambrequin broderad med korsstygn i mörka färger. Nordiska museet.

applikationer får en våldsam konkurrent i trådgardinen. I matsalarna kom däremot ofta en stramare och enklare gardinuppsättning till användning. Enfärgade och tvärrandiga mörka ylletyger voro i bruk under 1800-talets sista årtionden. Broderade kantbårder i korsstygn placerades på långgardinernas främre sida.

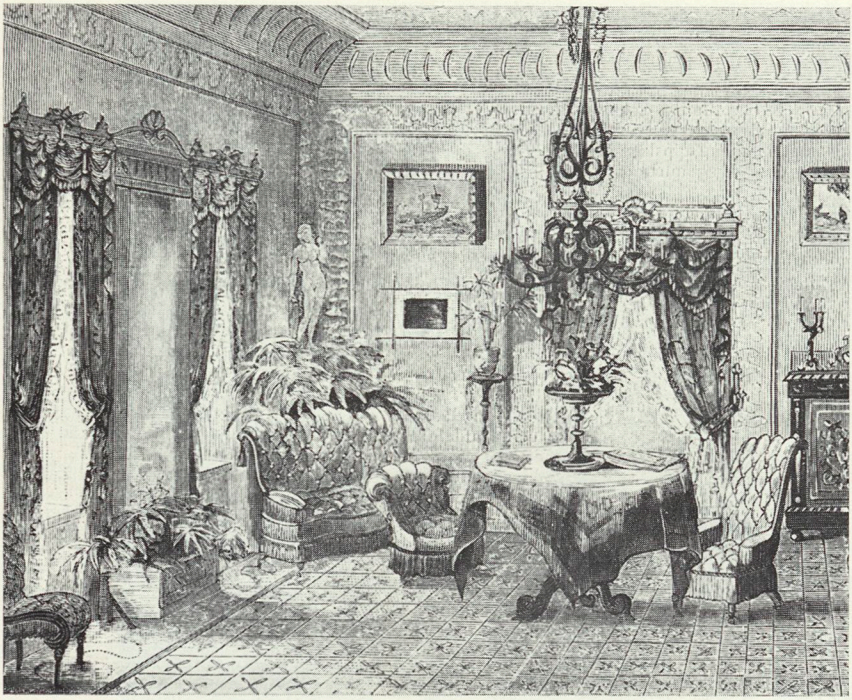
De tvärrandiga tygerna och de broderade bårderna inspirerades starkt av det nyvaknade intresset för våra allmogetextilier. 1891–92 utkom Jakob och Eva Kulles samling av Svenska mönster för konstvävnader, och så få bårder i rosengång och munkabälte en ny användning. Även färgskalan påverkas av deras klara och kraftiga färger i rött och blått.

Gardinbrädan med det spikade bandet i framkanten möjliggjorde alla dessa invecklade gardinuppsättningar. Brädan togs ner från sina krokar över fönstret och lades över ett par stolsryggar och så vidtog fastnålningen av gardinens alla delar. I sin enklaste form sattes den sedan upp utan någon täckande kornisch. Gardinbrädan var oftast rak men kunde också vara lätt rundad över fönstret och föra ut gardinen nå-

Skiss till väggfält och gardiner i Pompejanska rummet i Göteborgs Börshus. Rödbruna långgardiner och vita undergardiner. Troligen 1849. Akvarellerad ritning av Per Johan Ekman.

got från fönsterfodret. Den lösa gardinkornischen dolde alla knappnålarna och blev en viktig dekorativ detalj som tog arv efter empirens alla lösa attribut. På 1800-talets mitt hade kornischen gärna ett snidat mittkrön med blommor och snäckor på den svängda kornischen. 1870-talets kornisch var rak med olika profiler och refflor som ornering. Den från början helt förgyllda kornischen målas i olika träslag och på 1880-talet har man gärna en mörk ekkornisch. Men materialet är inte

Interiör från J. Lehmans hem i Stockholm av J. Engberg. Ny Illustrerad Tidning 1882.

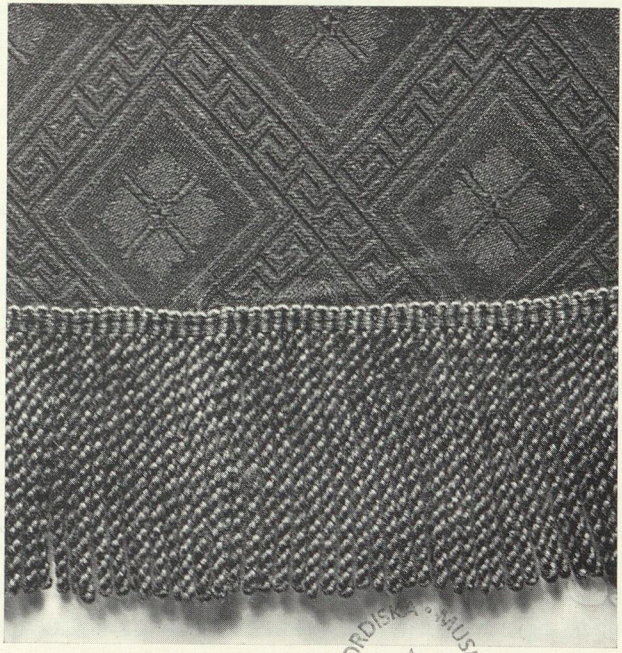
bara trä utan även pressad mässingsplåt som fästes på en träribba. Den kan imitera band med bårder, men också vara sammansatt av blomsterornament. Pressade blommor och blad framställdes också av läder. Det var konstverk som ej tålde stötar och som måste ha varit mycket opraktiska även ur rengöringssynpunkt. Den enkla och rejäla gardinstången målad i vitt är aldrig helt ur bruk och blir på nytt särskilt modern i mörkt trä och med stora konsolhållare vid 1800-talets slut. Då hängde gardinen i stora träringar som stundom knötos fast med små bandrosetter vid gardinen.

Gardinhållaren för långgardinen tillverkades av både trä och metall. Svarvade och snidade träknappar hörde till den förgyll-

da träkornischen och på samma sätt funnos garnityr med knappar och band av metall och pressad mässingsplåt. Här fick fantasien fria tyglar och naturalistiska blommor och blad svängde ut från väggen för att hålla gardinen i rätt form. Ibland kunde blomman vara gjord av porslin och särskilt kallan var mycket omtyckt.

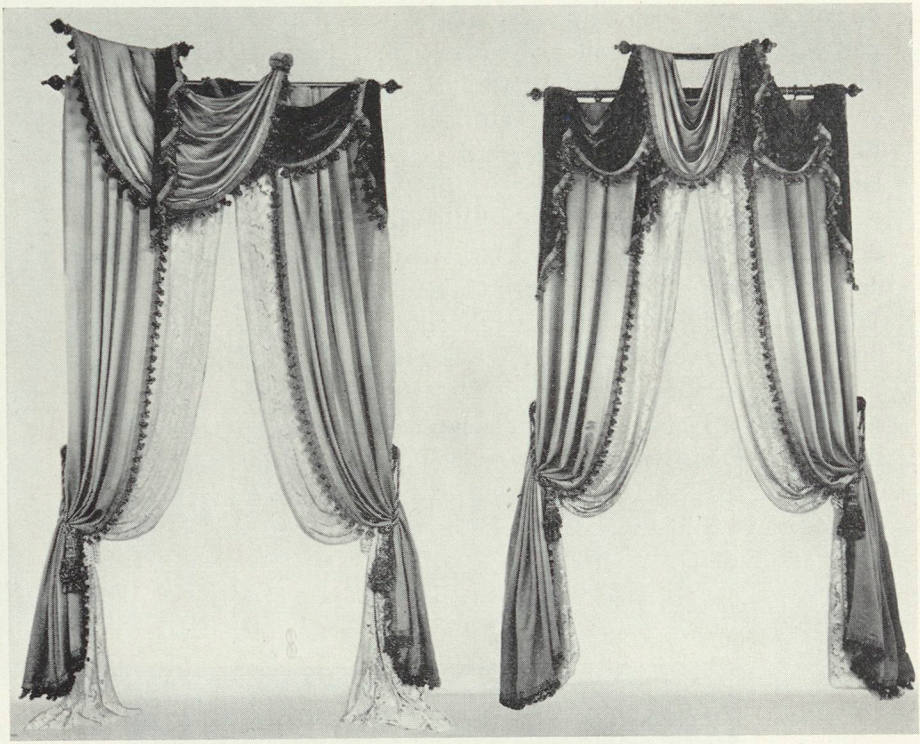
Gardinomtag variera starkt i både färger och material. Där finnes de enkla snodderna, rika snörmakerigaller, genombrutna makraméarbeten, virkade vita band och broderade slåar. Till dubbelgardinerna förekomma dubbla hållare, en vit för undergardinen och en i färg för övergardinen.

Att långgardinen skulle vara fäst vid fönsterfodret var så självklart att motsatsen fick en speciell betydelse. Gardinen skulle inte »hänga som vid begravning», d. v. s. rakt ner. Gardinhållarna togos bort i sorgehuset och efter begravningen var det sed på vissa håll i landet att knyta upp gardinen med svarta band (Bohuslän).

Grön ylledamast med kraftig frans. Nordiska museet.

NORDISKA MUSEET BIBLIOTEKET

Gardinuppsättning av siden och sammet, 1895. Mittgardin och den ena av två sidogardiner, tillsammans bildande en helhet. Nordiska museet.

1889 skrev doktor J. Stockbauer följande tänkvärda ord som klart spegla tidens inredningsideal: »I gamla tider gjorde man sparsamt bruk av förhängen. Hos oss gäller ett rum som omöblerat, tills draperierna kommit upp. De ha hos oss ett dubbelt ändamål: för det första att dämpa det grälla solljuset och för det andra att dölja dörrars och fönsters osköna raka linjer, göra dem mindre anstötliga för ögat.» De rika gardinuppsättningar som fylla detta modes krav hämta mycken inspiration från empirens gardinformer, men utförandet är tidens eget och har ingen som helst samhörighet med förlagan.

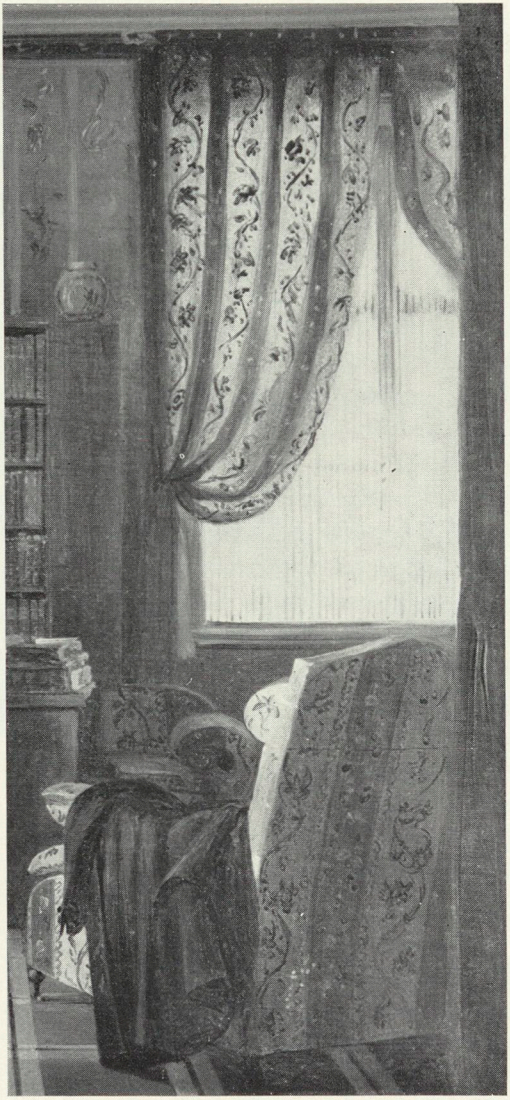
Enkla gardiner

Den vita gardinen har brukats även under 1800-talets senare del, men den har varit hänvisad till sovrummen och till mera lantliga miljöer. Där kan man finna både linonggardinen, trådgardinen och de hemvävda gardinerna använda i enkla gardinuppsättningar. Delvis ha de utförts av samma tyger som skymtat som smala remsor under mörka övergardiner.

Trådgardinen var oerhört populär och dess mönster följer stilströmningarna från blommiga rokokoformer till stelare bårder. Långt fram på 1900-talet tillverkas fortfarande en rad av dessa 1800-talsmönster tillsammans med nykomponerade sådana. Trådgardinen finnes i avpassande stycken med kantbårder och langetterande uddar, men också i metervara. Den vävdes liksidig och oliksidig, bred och smal, för alla slags behov och ekonomiska resurser. Under 1800-talet är den alltid vit men förekommer senare även i beiga färger.

Den vita gardinuppsättningen bestod ofta av två långgardiner på stång eller fästa på en gardinbräda med kornisch över. Ibland veks övre delen av långgardinen dubbel och bildade en kappa upptill, vartill den avpassade trådgardinen lämpade sig utmärkt. Annars avslutades kappan med ett mönstrat band, en virkad spets eller någon annan garnering. Gardinluften kunde också vara försedd med en lös veckad eller draperad kappa.

Även i sällskapsrummen tränger den ljusa gardinen in på nytt mot 1800-talets slut. De tunga mörka salsgardinerna bytas ut mot bomullsgardiner med vit botten och gula tvärränder eller liknande. Även själva gardinuppsättningarna förenklas. E. G. Folcker säger i tidningen Idun 1898, att förhängen böra vara »av en värmande, behaglig verkan. Men låt dem vara verkliga förhängen, som kunna vid behov dragas ihop,

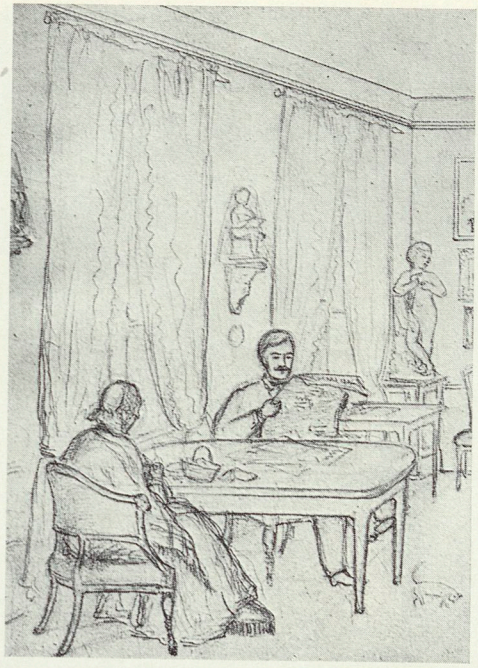
Blommiga randiga muslinsgardiner. Detalj av en målning av C. S. Bennet, 1840-talet. Privat ägo.

och ej fastspikade 'draperier' arrangerade med mer eller mindre tvivelaktig tapetserarsmak. Det samma gäller om fönstrens gardiner.»

Den raka gardinen hade åter kommit till heders i samband med det fornnordiska intresse som på 1880-talet manifesterade

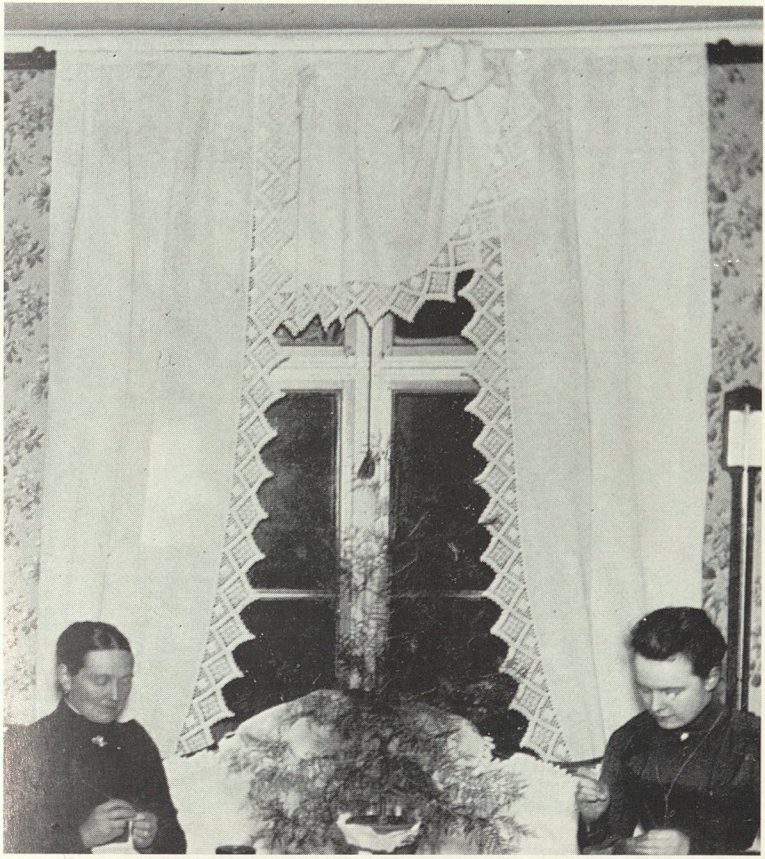
Vita tunna gardiner uppsydda på snodd med mässingskornisch och ringar, 1850-talet. Stjernsunds slott. Foto ATA.

Vita enkla gardiner på Såtenäs herrgård, Västergötland, 1855–60. Teckning av Ellen Kylberg. Privat ägo.

Vita gardiner med kappa på Nygård vid Älvkarleö bruk 1873. Teckning av Carin Sylvander. Privat ägo.

Vita täta gardiner med virkade spetsar.
Folkskollärare C. Nylins hem i Kumla, Närke 1902.

sig i att man inredde höganloftssalar. Till den Curmanska villan i Lysekil syddes gardiner av blå lärft med smala bårder i rött och brunt eller liknande kombinationer. Dessa gardiner hängde i ringar på en järnstång.

Sådana hänggardiner sys vid 1900-talets början i vitt linne med stopphålsömmar och bottnar. De äro liksidiga och hänga rakt utan omtag. Och de förekomma inte bara i det lilla formatet utan även för höga fönster. Dåtidens kända textilkonstnärinner komponera broderimönstren. Mönstren byggas ofta upp med ett mittornament bestående av infällda spetsrutor

Tvärrandiga gardiner i operasångare Carl Fredrik Lundqvists, »Lunkans», hem i Stockholm. Omkring 1900.

eller broderade bottnar.

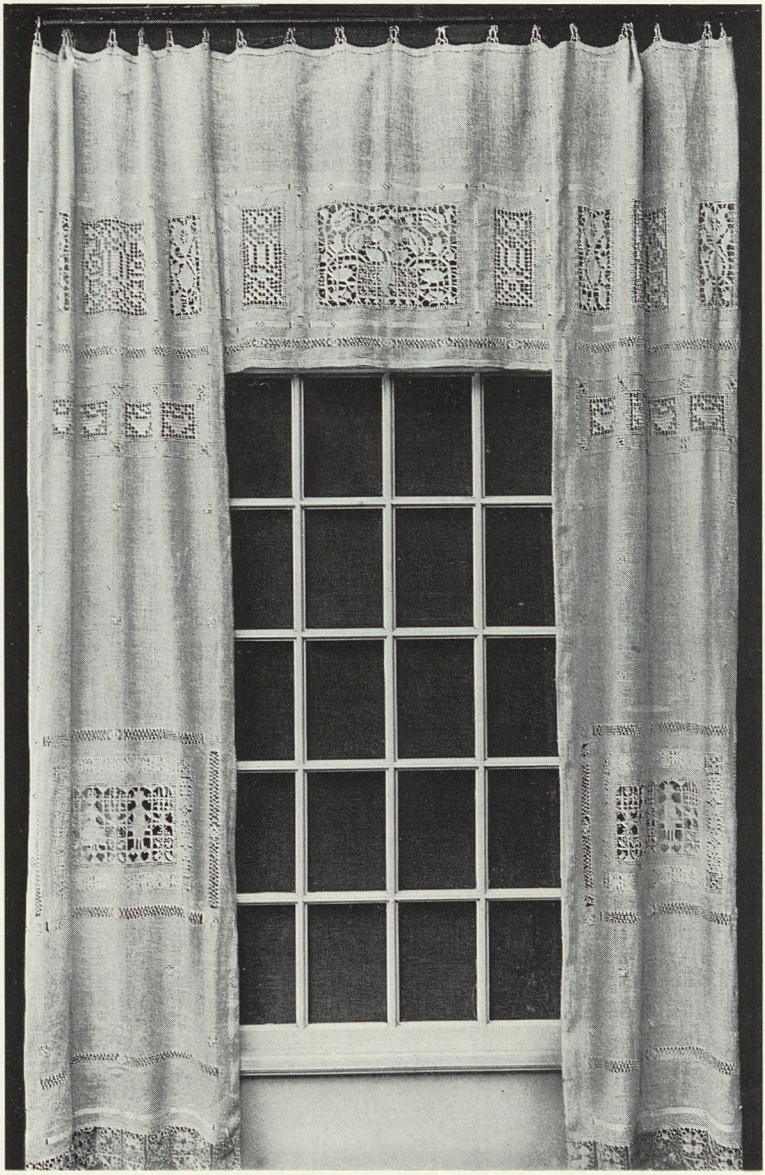
Jugendstilen har betytt mycket även för gardinmodet, och konstnärerna ha propagerat för ljus och luft. 1908 heter det att »glada färger och ljusa, lätta gardiner låta solskenet obehindrat strömma in». Tunna prickiga moll- och voilegardiner sys upp med volanger och korsande, draperade långgardiner. Ränder i ljusblått och rosa med inplockade små mönster bryta av mot allt det vita. Där dyrbarare material komma till användning är färgskalan ofta pastellartat ljus.

Under 1900-talets förra del ändras också själva fönsterkonstruktionerna. Nu komma de kopplade dubbelfönsterna i

Gardinuppsättning i bankdirektör C. Cervins hem, Stockholm, 1900-talets början. Vita gardiner med blommor i färger.

bruk, först öppnade utåt och senare inåt. Det är då naturligt, att gardinen blir rörlig, medan 1800-talets välklistrade innanfönster hade inbjudit till fasta och arbetade gardinarrangemang. Hur olika mot nu, då de praktiska synpunkterna få göra sig gällande! Nya material i tunt ylle, syntetiska fibrer och skrynkelfria bomullsvävar ge en oanad möjlighet att välja. Monteringen är också förenklad med rörliga krokar och ringar i skenor av metall och trä. I stället för dragskon har man veckband och andra hjälpmedel. Men alla dessa nyheter ligga för nära i tiden för att behöva upptagas till behandling i denna kulturhistoriska översikt över äldre tiders gardinformer.

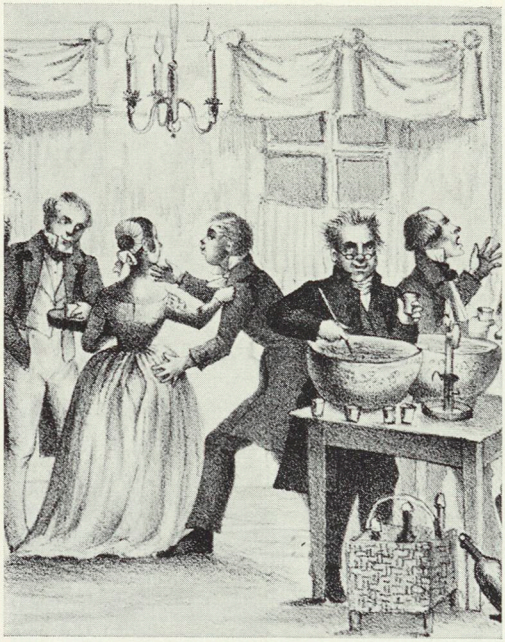

Gardin av vitt linne med broderier. Komponerad av Hilda Starck-Lilienberg. Utställd 1909 i Stockholm.

Halvgardiner, jalusier och markiser

Redan på 1600-talets interiörmålningar kan man finna den lilla halvgardinen. På många av sina målningar från holländska hem avbildar Jan Steen en mörk liten gardin som hänger i ringar eller bandöglor på en stång och täcker fönstrets nedre halva. Denna gardin återfinnes både i borgerlig och allmogemiljö, den användes för ytterfönster och även i fönster mellan rum. Halvgardinen är i dessa fall använd ensam utan kombination med andra gardiner.

De första svenska notiserna om halvgardiner stamma från 1800-talets början. Sålunda funnos två »halva randiga gardiner i stället för rullgardiner» tillsammans med vita rosiga gardiner i förmaket på Varnäs, Västmanland. Från Herrevads kloster flyttades diverse effekter till Sjernsund, däribland »4 par Half-Gardiner af Hvit Kambrits» och 2 par av nätteldug. Halvgardinen användes också i offentliga lokaler, såsom på restauranger och kafeer. 1834 kunde man t. ex. bege sig till »Riddarhustorget på ett ställe med små röda halfgardiner, der nätta jungfrur servera choklad». Nordiska museet har i sina samlingar ett par gröna halvgardiner som använts på samma sätt på 1900-talets början i Landelius konditori i Storkyrkobrinken nära Riddarhustorget. När A. Kullberg gör sin serie av skämtteckningar över badlivet i Söderköping 1846 ritar han bl. a. ett fönster med en kort vit gardinkappa med knuten frans och en vit halvgardin. Vanligast var gardinen i lärft och uppfäst genom ett band inträtt i den övre fållen. Den lilla halvgardinen var användbar i alla miljöer och ofta var den den enda och första gardinen för fönstren i bondstugorna,

Gardinkappa och halvgardin från 1840-talet. Teckning av J. A. Kullberg. Ur hans publicerade »Samling af Croquier».

tillverkad av vita och kulörta tyger. Den kom aldrig helt ur modet och då och då blev den aktuell på nytt. Ett mycket elegant exempel på broderad halvgardin satt sålunda och sitter fortfarande i kompositören Emil Sjögrens arbetsrum, som finnes utställt på Nordiska museet. De två små gardinerna äro här rikt broderade och ha infällda spetsar. Från samma tid eller 1920-talet avbildas flera halvgardiner i L. E. Nilssons handbok för tapetserare. Halvgardinen kunde uppträda i alla slags sällskapsrum och har ibland försetts med rysch och volanger. Oftast har den dock förekommit i köken under 1800-talets senare del.

Den tyske konstnären Daniel Chodowiecki avbildar 1773 en sorts små fristående jalusiskärmar, men jag känner inte till om sådana redan vid denna tid användes i Sverige. Senare gjordes skärmar för samma ändamål av metallnät. Konstnären, sedermera professor Nils Andersson anställdes år 1835 vid Gusums mässingsbruk för att måla sådana fönsterjalusier. Under århundradets andra hälft finner man träramar med

knutna nät eller en spänd gardin, avsedd att placeras på fönsterbrädan och hindra insyn i rummet. Träramen har två små tvärställda träribbor till fotstöd.

Jalusien, den franska persiennen, är egentligen sammansatt av träribbor, ställbara eller snedställda i en ram. De omtalas redan under 1700-talet och man finner en sådan fast träjalusi avbildad på åkdonsbilden från 1800-talets mitt, i det att C. J. Fredholm, som var sadelmakare i Stockholm, har avbildat en s. k. Chathammare med sådana dubbelfönster. Från 1800-talets senare del finnas ställbara jalusier med träribbor hängande i band bevarade, men de tyckas aldrig ha varit särskilt vanliga.

På Drottningholm har det under 1700-talet funnits lösa fönster med hårduksväv, de ha väl närmast varit en sorts flugfönster. För större djur, antagligen fåglar har den fönsterbåge tillverkats som nu befinner sig i Nordiska museets samlingar. Den enkla träramen har ett linneband spikat runt innerkanten och i detta ha dubbla nät sytts fast.

Även markiserna ha ganska gamla anor. Krünitz kallar dem i sin encyklopedi för fönsterparasoller och säger att de kunna

Fönsterjalusi av metallnät med målade jägare i ett romantiskt landskap. Grönsö. Nordiska museet.

Fönster med markis. Målat väggfält på Skällnora Kungsgård, Uppland. 1740-talet.

vara tillverkade av linneväv med järnstöd och täcka hela eller halva fönstret. Markisen finnes avbildad på ett väggfält i hallen på Skällnora herrgård i Uppland. Lutad mot det öppna fönstret står en 1700-talskavaljer och betraktar utsikten. Fönstret skuggas av en markis. Axel von Fersen skriver i sin dagbok 1795: »Jag fann i Cassel en god uppfinning av persienner. Det är en rullgardin lik den vi ha i Sverige, men som placeras utanför fönstret och som spännes ut med tillhjälp av två trä- eller järnspjälor, den skyddar för solen utan att skymma utsikten; jag gjorde en ritning av den.» Dessa äldsta markiser voro enfärgade med endast en våd tyg, utan sidostycken, men gärna försedda med en flikig kappa nedtill.

Ännu vid 1800-talets mitt tillverkas markiserna av tapetserare och man finner en noggrann konstruktionsritning i Verdellets stora arbete. Senare bli de en egen yrkesspecialitet.

Rullgardiner

Den äldsta kända uppgiften från de nordiska länderna om rullgardiner torde vara den från 1669, då hovsnickaren på Köpenhamns slott förfärdigade 8 rullar, »hvorpå rulles de hollandske matter, som sidde for solen for dronningens gemakvinduer». Det måste vara anordningar av detta slag som 1719 beskrivas från Lillieska palatset i Stockholm: »I östra gavelrummet hängde blå lärftsgardiner för fönstren, vilka upprullades med en kavel och tvenne 'tråsnören'.» Redan 1713 möter man rullgardinen i Kungl. Husgerådskammarens räkenskaper.

Alla upptänkliga slag av material användes i rullgardinerna. På Edsberg hade man 1743 i många rum vita drällsrullgardiner med små trådfransar, när det skulle vara riktigt fint. I Lillieska palatset i Stockholm fanns 1745 »nya gröna rullgardiner av rask med kappor och snören med ½ bredd uti hwardera, helfärdiga», 4 alnar höga till de stora fönsterna. De helfärdiga hade trissor och snören till, men där funnos också gamla rullgardiner av blå lärft. I grevinnan Tessins sängkammare på Åkerö funnos rullgardiner av »wanligt bolsterwahr». Blått kläde och grönt ylle, som också förekommo, böra säkerligen ha varit behagliga mot det ständiga fönsterdraget. I bibliotekarien Berge Frondins hem i Uppsala funnos 1758 rullgardiner av grön vaxduk i ett av rummen.

Vanligast voro dock de hemvävda av lärft, både enfärgade och rutiga. Gärna gick överdragstyget på möbeln igen i rullgardinens väv och på det sättet bli de rutiga rokokovävarna representerade i grönt och vitt, brunt och vitt, blått och vitt. Senare följa de randiga tygerna, varvid ränderna bli allt sma-

Ett fönster på Ljungs herrgård. Rullgardinen är till hälften nedrullad. Akvarell av A. L. Klinckowström. Löfstad slott, Östergötland.

lare ju närmare 1700-talets slut man kommer. Vid samma tid användes blå lärftsrullgardiner för fönstren i Kungl. Livrustkammarens dåvarande lokaler i ett hus vid Kungsträdgården 1803, men det gäller ju utrymmen av annan art än i ett hem. Hos greve Gyllenborg vid Brunkebergstorg fanns 1781 gröna och röda rullgardiner, medan friherrinnan Catarina Charlotta De Geer vid Stora Trädgårdsgatan endast hade gröna rullgardiner i alla rum. Pehr Hilleström avbildar från 1790-talet en dam vid sin lektyr i ett rum som har en blå- och vitrandig rullgardin. En randig rullgardin i brunt och vitt av detta slag finnes ännu bevarad på Löfstads slott i Östergötland. På Stjernsunds slott ingå också bland alla de rullgardiner som ej närmare specificeras i inventarierna några gula och gulrandiga sådana från tiden före 1823.

Det gäller i samtliga dessa fall samma typ av rullgardin med en träkäpp, insydd i gardinens nederkant, och en läderremsa under spikraden i överkanten. Gardinen rullas upp med hjälp av två snören som löpa runt gardinen och dragas upp genom glasringar fästade i panelen upptill. Snöret fästes vid fönstrets

högra sida på en spik med stort huvud eller en mässingsknopp. För att gardinen skall kunna löpa lätt kräves att tyget är av samma bredd som gardinen, så att inga sömmar dra snett vid upprullningen. En gardin av detta slag sitter ännu kvar i ett fönster på Kavaljersflygeln på Gripsholm. Dessa rullgardiner, ofta av hemvävt tyg äro länge i bruk på landet och i småborgerlig miljö. Vid 1800-talets mitt funnos de t. ex. ännu att se i den gård i Ekshärads socken i Värmland, som nu är flyttad till Skansen i Stockholm.

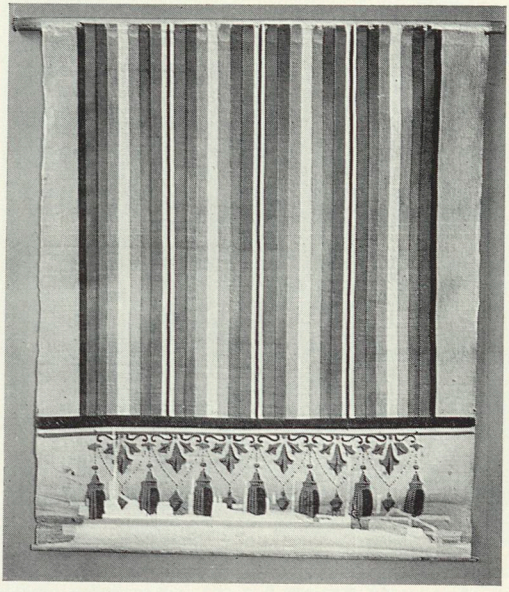
När Stjernsund nyinredes för prins Gustafs räkning 1852 lägger man märke till följande post på tapetserare C. F. Kindblads räkning:

»Stora Wåningen. Salongen N:o 1. Tillskärning, söm och upsättning av 3 lufter transperent Rullgardiner med tillägg af 3 käppar med Messingsbeslag och hylsor, 3:e jerntenar
27 alnar hvita Trådsnören samt 3:e Rosetter – – –»

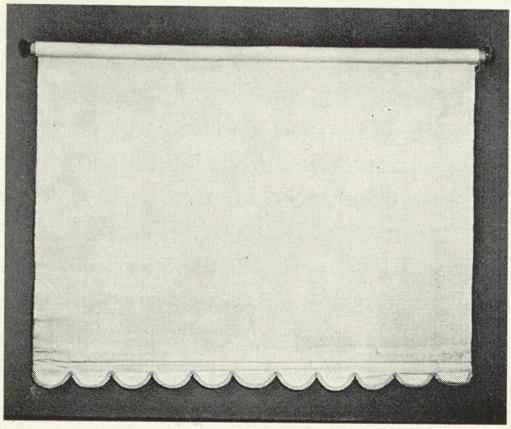
Samma sorts rullgardiner sattes upp i ytterligare 18 rum, i salonger, matsal och sovrum. Själva rullgardinsmaterialet var inköpt från Nölting & Co i Hamburg och beskrives som tryckta rullgardiner med rosetter eller i räkningen »Roulleaue mit coul. Medaillon».

Målade rullgardiner omtalas redan i Krünitz' encyklopedi från 1770-talet. Vid den tiden förekommo alltså rullgardiner av papper, linneväv eller siden. I Sverige kom pappersrullgardinen i bruk vid 1800-talets början, men vanligast var vävgardinen som var den hållbaraste.

Rullgardinen var inte bara en mörk nattgardin utan den kunde samtidigt tjäna helt andra syften. Den målade rullgardinen var sålunda en prydnad både inifrån rummet och utifrån. Fasaden kunde som i Delsbogården på Skansen uppvisa en rad randiga rullgardiner med blompottor i rad på fönsterkarmen eller t. o. m. ett avbildat gardinarrangemang med tofsfransar. I det senare fallet är rullgardinens insida dock endast randig. Dessa gamla rullgardiner äro schablonmålade på hopklistrade pappersark och tillverkades av kringvandrande yrkesmålare; både dalkarlar och hälsingar ägnade sig åt denna hantering.

Rullgardin, randig i blå färger. 1870-talet. Nordiska museet.

Rullgardin av vit väv med bandkantade uddar. Nordiska museet.

Redan Krünitz talar på 1770-talet om en fjädergardin med ett metallrör med en järnfjäder uti, men praktiskt användbar blev denna uppfinning först vid 1800-talets mitt. Det första patentet på rullgardinsfjädring lär vara ett amerikanskt sådant från år 1860. Sveriges äldsta rullgardinsfabrik grundades 1879 i Falköping och från 1885 tillverkades där endast rullgardiner med fjäderkonstruktion.

Med den fabriksmässiga tillverkningen av rullgardiner av tyg och papper bli dessa vanliga i alla hem, men under 1800-talets förra del var inte rullgardinen lika ofta förekommande. När tysken F. W. von Schubert reste i vårt land åren 1817–20 övernattar han en gång på ett litet gästgiveri utanför Hudiksvall. Han gör här den reflexionen att den resande i Sverige »bör vara försedd med matsäck, egna lakan och rullgardiner. Även de senare få ej saknas, när man om sommaren reser i det norra Sverige, emedan denna årstid här medför ljusa nätter, och den som ej är van vid dessa, har svårt att sova i ett rum, som ej är försett med fönsterluckor eller rullgardiner».

Rullgardinen, som ersätter fönsterluckan och draggardinen, är givetvis vanligast enfärgad och odekorerad. Mörkblå sådana ha alltid funnits, men färgen har skiftat från svartblått till kornblått och den matta ytan åstadkoms stundom med en färg som kladdade av sig vid minsta beröring. Ibland möter man emellertid också andra färger. August Strindberg skriver i sina noggranna scenanvisningar till Påsk: »– – – ovanpå nedra botten synes en trappa upp våningen, vars fyra mittfönster hava fällda röda rullgardiner, som inifrån upplysas.» Och bland replikerna: »Ja, däroppe där de röda gardinerna lysa» – – – »De röda gardinerna se ut som ridåer, bakom vilka man repeterar blodiga dramer – – –». Även Harry Martinsson erinrar sig denna detalj, när han skildrar sin barndomsmiljö i Nässlorna blomma: »Det var sent när han (Martin) kom fram till Norda. De hade redan tänt lamporna och alla fönsterna på gaveln ut mot ljunglandet lyste rullgardinsröda.»

Termer och praktiska anvisningar

För att få en överblick av alla de praktiska detaljerna vid sömnad och uppsättning av gardiner göres här ett försök till sammanfattning, uppställd i bokstavsordning. I en del fall ges en återblick över tidigare omnämnda fakta, men med viktiga kompletteringar. Registret vill i denna sin utformning vara en praktisk handledning, lätt att slå upp i, för den som önskar hjälp med olika gardinuppsättningar

Bandöglor Gardinen hängdes under medeltiden liksom senare ofta i fastsydda bandöglor. Dessa kunde vara smala läderremmar, remsor av vadmal eller vävda band i färg med gardinen eller i avvikande kulörer. Även snodder användes med fördel, snodden syddes då fast i hela överkanten och drogs med jämna mellanrum upp i öglor.

Brädan Den enkla stången eller käppen lämpar sig inte att fästa draperingar på. Vid 1700-talets slut finner man de första fyrkantiga träribborna lindade med tyg använda på sängar. De passade även utmärkt att fästa mot insidan av ett fönsterfoder. Sådana gardinlister finnas omnämnda 1805. Den riktiga gardinbrädan, som är en lös bräda liggande utanför fönsterfodret blir inte

vanlig förrän på 1820-talet. Brädan kan kläs helt eller förses med ett påspikat band på framkanten. Bandet måste spikas tätt och gå runt innerkanten, så att även gardinens returstycke kan fästas.

Bågar

En båge är en mittkappa med rak överkant, svagt rundad nederkant och snedklippta sidor. Bågen fästes på gardinbrädan med nålar. Tre djupa sidoveck lagda uppåt brukar vara det vanliga. Tunt tyg tages i kappans längdriktning, varvid fållarna böra vara mycket smala för att inte hindra draperingen. Nederkanten kan förses med frans, knytning eller dylikt. Siden och sammet fodras och stofferas.

Feston

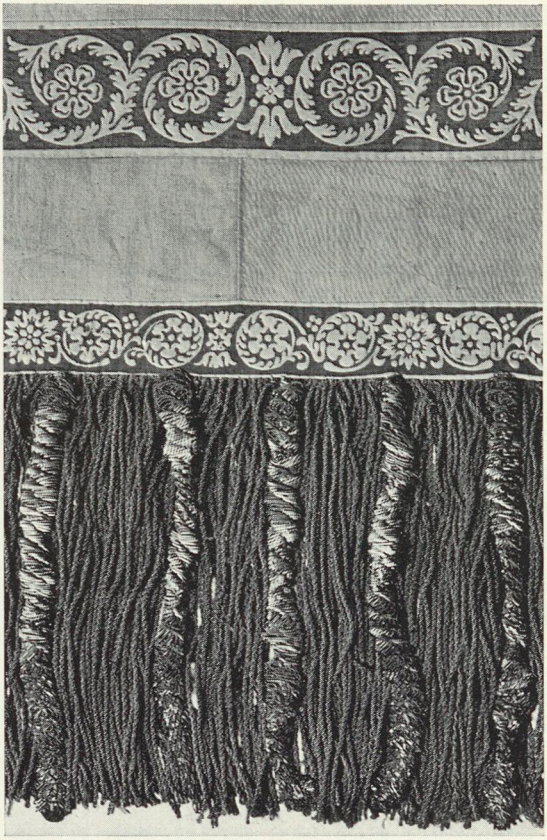
Festonen är ett rakt stycke som draperas över ett fönster, i en alkov el. dyl. Med vissa mellanrum fästes tyget upp med omtag av tyg eller band så att mjuka vågor bildas. Tapetserarna skilja på »romerska» och »grekiska» bågar, se sid. 45 och 62.

Fransk gardin

Rak långgardin sydd med huvud utan synliga ringar.

Garnering

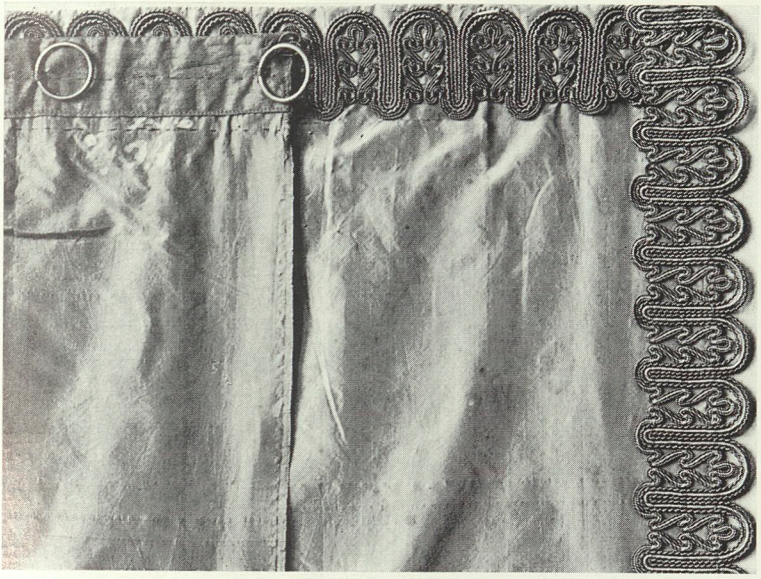
Hänggardinen liksom lambrequinen försågs stundom med *galoner* eller *band*. Dessa kunde placeras några centimeter från kanten och läggas i mönster, på gustaviansk tid kompletteras de med *fransar* och *crepiner*. Då blir även *gallerkanten* modern. Alla dessa typer användes rikligt under empiren, men inte bara i färg med gardinen eller i en avvikande ton, utan i en kombination av flera eller helst många färger. Till vita gardiner brukas bollfransar, snörmakerier och knytning. Till tyngre material på 1800-talet an-

Tryckta bårder i gult med breda fransar i rött och guld på en röd bomullsgardin. Karl Johanstid. Nordiska museet.

vänds inte bara siden och linne utan även ylle och blandmaterial i fransar och band.

Halvgardin Se sid. 83. Den äldsta halvgardinen är en enkel hänggardin med ringar på en järnstång. 1800-talets halvgardin sitter oftast uppträdd på band som fästes på ett par spikar i fönsterlisten. Halvgardinen skulle ha samma höjd som den nedre rutan i ett fönster.

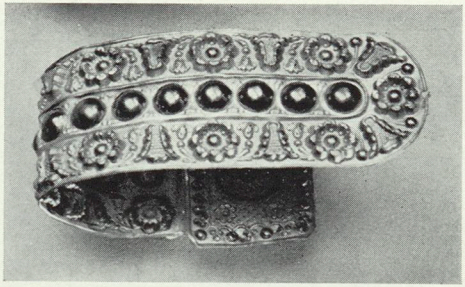

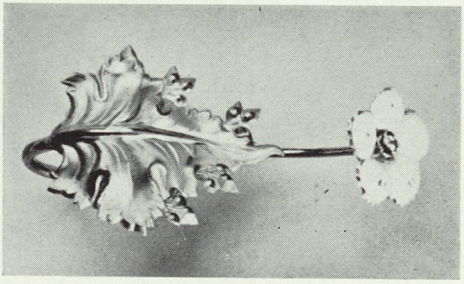
Silkesgaller på en grön taftgardin. Kungl. Husgerådskammaren.

Hissgardin Barockens hissgardin syddes av taft eller annat tätt tyg. Fyra eller flera lodräta rader med små ringar sattes på ett underlag av band och avslutades nedtill av en inträdd käpp. Genom ringarna löpte dragsnörena, som drogo upp gardinen, varvid stora pösande veck bildades. Gardinen kunde nedtill förses med en bandkantad volang eller spets. Upptill fästes gardinen vid en bräda, se sid. 31, och täcktes av en lambrequin.

Draperad upphissad långgardin, se under italiensk gardin.

Hållare I sin enklaste form är gardinhållaren en handsmidd *spik* med ett extra stort huvud att fästa

Bandformat gardinomtag av pressad mässingsplåt. 1830-talet. Blad med porslinsblomma på gardinomtag. 1800-talets mitt. Nordiska museet.

rullgardinssnöret eller gardinomtaget på. 1700-talet använder även en stor mässingsknapp, t. ex. i Kavaljersflygeln på Gripsholm. *Ring* av metall att trä gardinen genom förekommer på rokokotid. Jean E. Rehn avbildar ett sådant ringformigt omtag kring en långgardin på 1760-talet och den borde enligt Les arts et métiers vara förgylld. Under gustaviansk tid användes en liknande hållare men öppen åt sidan med gardinen vilande i *bågen*. Samma form har på 1830-talet den pressade mässingsplåten som då var modern. Den ornerade *metallknappen* kommer i allmänt bruk under empiren. Först tillverkad i brons eller mässing i olika storlekar, svarvas den även i trä med eller utan metallbeslag och förses stundom med plattor av porslin. Hållaren är under 1800-talet tillsammans med kornischen gärna en del av ett garnityr.

Stor rund gardinhållare med gardinen vilande direkt på knappen. Teckning av A. U. Schützercrantz 1828. Nationalmuseum.

Hänggardin

Denna syddes i äldre tid alltid med en linneskoning, antingen att dra stången genom eller att fästa ringarna i. Skoningen kan placeras i överkanten eller sättas några centimeter under denna, som då bildar ett huvud. Gardinens överkant fållas under 1700-talet med en mycket smal fåll. Först senare gör man en fåll med dubbla sömmar upptill, vilket ger ett annat utseende. Bandkantningen har använts både på ylle- och linnegardiner som en garnering. Då gardinen fodras, göres detta kant i kant för att skydda övertyget mot solblekning. En tunn gardin som skall hängas på stora träringar sys något rynkad fast vid en snodd eller kordong, varefter ringen sys fast i denna.

Italiensk gardin

Under gustaviansk tid placerade man ett band med ringar snett ned från fönsterkarmens hörn på den raka långgardinen. Då denna drogs upp fick den en mjuk sidodrapering som var lika användbar i ett rundbågsfönster. Enligt Les arts et métiers är det denna gardintyp som kallas för italiensk.

Jalusi

Se sid. 84 f. Benämningen kan ha tre betydelser:

1. En lös skärm stående i fönstret.
2. I Sverige stundom använd för att beteckna en halvgardin.
3. Det samma som den franska persiennen.

Kappa

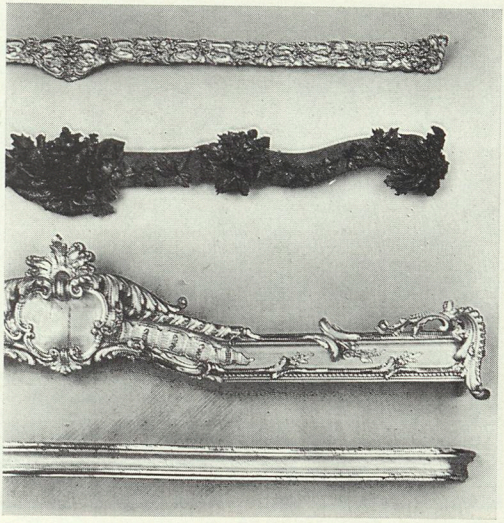
Den smala rynkade gardinkappan, som på 1700-talet placerades mellan långgardinerna, sys på samma sätt som dessa i överkanten och med en likadan linneslå. Kappan är smal, mellan 12 och 20 cm bred. Samtidigt finnes även en ännu smalare liten kappa som går över hela fönstrets bredd. På gustaviansk tid användes ett rakt stycke tyg som med lodrätta dragskor rynkades upp, vanligen på fyra ställen. De två eller tre synliga uppdraperingarna täcktes med knutna band eller snodder.

Kappa, draperad

Den draperade kappan användes ensam eller tillsammans med långgardiner. Den är ett rakt stycke tyg och fästes upp med hjälp av band: vita för konstruktionens skull, kulörta som garnering. Över fönstret kan man göra en eller flera bågar och ändstyckena få bilda sidospetsar. Av överblivet tyg i fönsterhörnen göres stundom kokarder.

Kornisch

Den prydnadslist som täcker gardinbrädan. Kornischen hakas på gardinbrädan när gardinuppsättningen var färdig. Den finnes i trä, förgylld och skulpterad, målad i vitt eller färg, och har använts till både enkla och dubbla gardinuppsättningar. På 1830-talet var kornischen med pressat mässingsbleck modern. Senare förekommo även pressade läderornament på kornischer.

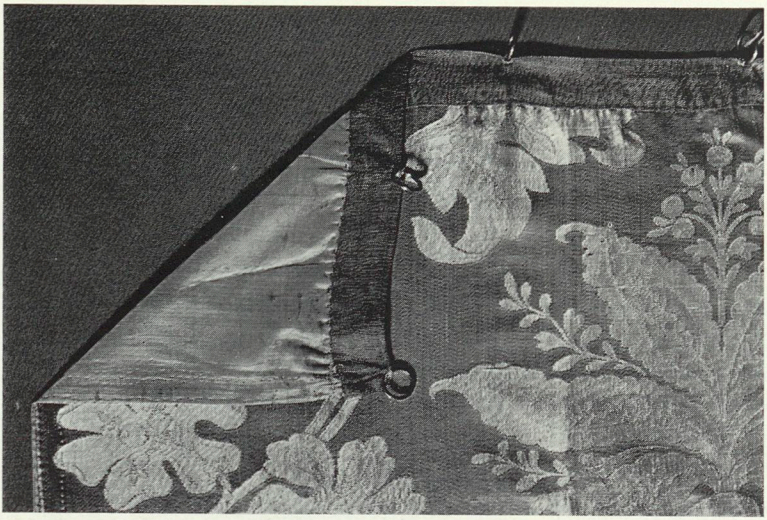
Kornischer av pressad mässingsplåt, med ornament av läder (1850-talet), skulpterad och förgylld samt nederst med en svängd profil. Nordiska museet.

Kö Ett strutformigt, löst, ofta hårt stofferat veck, som placerades på ett slätt underlag. Användes på kappor och lambrequiner.

Lambrequin En rak profilerad slät kappa, som alltid är fodrad och ofta bandkantad. För att få en vacker avslutning på en svängd eller uddig kant måste lambrequinen stofferas. I slaglärft eller kanfas klippes mönstret ut, varefter gardintyget vikes runt kanten och klippes upp där det behöves samt tråcklas fast. Slutligen påsättes ett foder.

Markis Se sid. 57 och 85.

Omtag Gardinomtag kunna sys av gardin*tyget* i en rak slå med smala knytband. Vanligare på 1700-talet är användningen av ett bredare *band* som dekorativt knöts runt gardinen och gärna gick i färg med möbeltyget. När gardinen vid 1800-talets mitt blev allt fylligare, lades den inte bara över gardinhållaren utan behövde ett extra om-

Gardin av sidendamast, turkosfärgad med grått och gult mönster. Foder av blå taft, slå av linne.
Bystad, Närke.
Samma mönsterformer finnas i tunn linong med inplockat mönster.

tag som i sin tur hakades på hållaren. Dessa omtag bestå av *snodder* och tofsar till övergardinen men vita omtag till den vita gardinen. Omtagen *virkas,* slås i *makramé* eller tillverkas i *snörmakeri.* På 1880- och 1890-talen ansågos *kedjor* av metall med träkulor särskilt lämpade för herrum och matsalar.

Persienne Den franska termen för en uppdragbar skyddsgardin med ställbara ribbor. Se sid. 85.

Pipa Ett motveck som öppnar sig trattformigt nedåt.

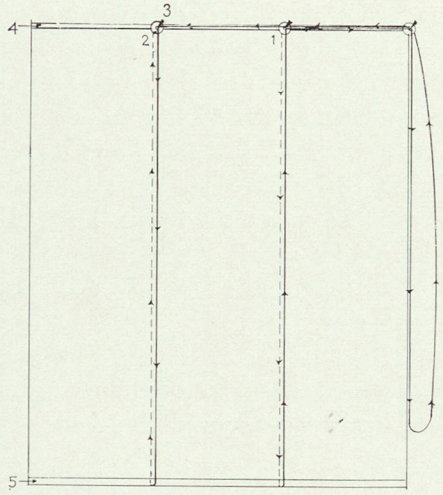
Plisségardin Den är liksom hissgardinen en gardin som drages upp med hjälp av flera rader dragsnören. Men

plisségardinen har dessutom en dragsko insydd under de små ringarna och dragsnöret. Denna fixerade uppryckning ger den dess karakteristiska draperade utseende och gör sig särskilt bra i tunna och skira material. Plisségardinen måste ha en fast käpp nedtill och snören på ytterkanterna för att inte mista sin fason. Den förekommer i Frankrike redan under 1800-talets förra del, men blir inte vanlig i vårt land förrän mot århundradets slut.

Returstycke Den del av gardinen eller lambrequinen som beräknas täcka kortsidan av gardinbrädan.

Ringar Den äldsta gardinringen är en smidd järnring använd till hänggardinen. Sid. 21. 1642 kunde man köpa gardinringar i brev, men hur många ringar dessa innehöllo har inte kunnat utrönas. På 1700-talet talas om mässingsringar och på empirtiden kommo träringarna som dekorativa element. De stora ringarna blevo på nytt mycket moderna till salsgardiner på 1880-talet och i olika sammanhang vid 1900-talets början. Ringarna kunna sys fast direkt i gardinen, de kunna fästas i en band- eller snoddögla. I det senare fallet kan ringen träs in i öglan (om denna är stor nog) och åter avlägsnas vid t. ex. tvätt. Synnerligen dekorativt är det att som på 1400-talet använda två eller tre olika snodder som korsande varandra bilda spetsiga vinklar, där ringen är placerad. De stora träringarna knytas ofta fast vid gardinen med små fastsydda band.

Rullgardinen 1700-talets typ av rullgardin torde vara tillräckligt beskriven sid. 88. I mindre fönster förekom den utan dragsnören, varvid man rullade upp den för hand och fäste den vid fönsterfodret med en lädertamp som hakades på en spik. Har man

Konstruktion av rullgardin av 1700-talstyp. Vid 1 spikas snöret fast och löper sedan runt rullgardinen och genom de med läderremmar fästa glasringarna (3) samt spikas fast vid 2. Gardinen spikas upptill med en skinnremsa (4). Nedtill är ett rör instucket i fållen (5).

inte tillgång till tyg i lagom bredd kunna stadkanterna läggas över varandra och fållas till på båda sidor, medan vikningar på sidorna fästas med långa stygn. Så gjorde man i äldre tid, men tyget får ej klippas och det måste vara taget på rätt ledd. Då rullgardinen användes tillsammans med den raka franska gardinen fick den ibland en egen kappa av samma tyg (1745).

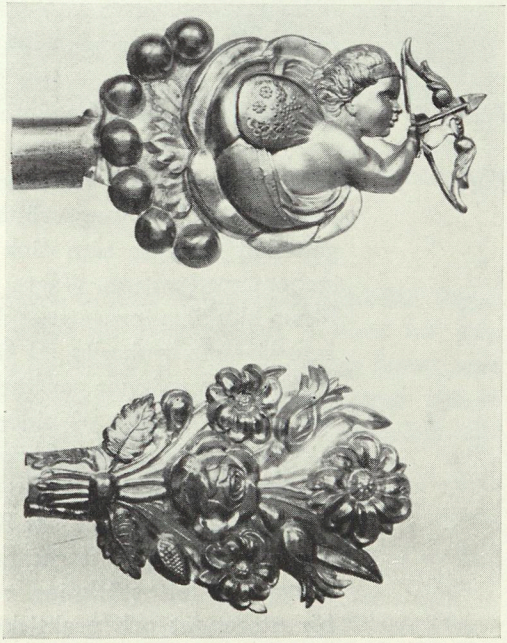
Spetsar

Därmed menas särskilt tillskurna och avpassade delar av en gardinuppsättning. De användes särskilt under 1800-talets förra del. *Sidospetsarna* gjordes i par, för höger och vänster sida av fönstret. I början små, växte de sig långa på 1830-talet, då de oftast användes utan långgardiner. Sidospetsens övre parti är jämnbrett, medan den till c:a 2/3 är kraftigt snedskuren.

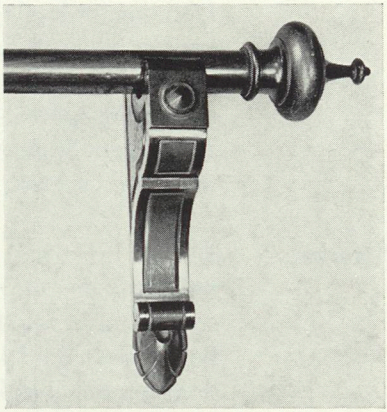
Den kan vikas till ett brett band med framkanten bildande en sicksacklinje. *Mittspetsen* har ett kortare jämnbrett parti och resten skuret i en liksidig spets. Den viks med motveck vid uppsättningen. Spetsarna garneras med fransar, snörmakerier, spetsar eller knytningar.

Ståndare är den krok som håller gardinstången. I slottsmiljö var den av mässing med ring att trä stången genom. 1754 kompletterades den på Stockholms slott med krokar med mässingstrissor för dragsnörena. I enklare sammanhang har stången vilat i skruvögla på ena sidan och på en vinkelkrok på den andra. På 1800-talets slut används dekorativa träkonsoler för de grova trästängerna.

Stång Den äldsta stången är smidd av järn med en

Ändbeslag av pressad mässing till gardinstång. 1840–50-talet. Nordiska museet.

Gardinstång med konsol av svart trä. Nordiska museet.

eller två öglor att haka på väggkroken. Skulle gardinen träs på stången gjordes en ögla för kroken och den andra ändan av stången skulle vara rak för att kunna trädas i en skruvögla. Mässingstången fick istället ett hål för kroken i ena sidan. I båda fallen låg stången stadigt.

Täckior den gamla svenska benämningen för kappor.

Tvätt bör kanske beröras åtminstone med några rader. Tunna vita gardiner tvättades förr ofta i ett gammalt örngott som fick koka och spolades igenom med vatten. Några droppar ammoniak i första blötläggningsvattnet drog ut mycket smuts och därefter brukades ett fint tvättmedel. Efter tvättningen spändes gardinen ut i en torkram av trä med fina stift på sidorna. Denna ram var ställbar som en sybåge för olika bredder av långgardinen. Hade man inte tillgång till ett sådant redskap, särskilt praktiskt för trådgardiner, virades gardinen in i ett gammalt lakan och ströks sedan. En lätt stärkning var både fördelaktigt för utseendet och praktiskt för hållbarheten.

Rena gardiner sättas upp i Borgerskapets änkehus i Stockholm. Akvarell av Josabeth Sjöberg. Stockholms Stadsmuseum.

Veck

Då gardinen veckas fast på gardinbrädan läggas vecken alltid ut mot sidorna. I vissa fall kan motveck användas, d. v. s. en kappa fästas med en rad motveck. Pipveck åstadkommas genom att låta tyget mjukt runda sig mellan två tätt sittande knappnålar.

Anmärkningar

Litteraturen om gardiner och gardinuppsättningar är förhållandevis sparsam. På nordiskt tungomål föreligger egentligen endast *Wibecke Klosters* innehållsrika framställning i årsboken Gamle Bergen 1958. *Albin Elison* har i Tidskrift för snickeri och möbelkonst 1936 publicerat en serie skisser till gardinuppsättningar, repliker ur den samling som finnes på Rosendals slott (se nedan). Ett kort meddelande om rullgardinen lämnar *William Karlson* i årsboken Kulturen 1956. Viktig är *L. E. Nilsson,* Handbok för tapetserare och dekoratörer, 2, Göteborg 1925. Om sistnämnda yrkes historia kan hänvisas till *Hans Lassen,* Sadler og draperier – og polstermøblers historie, Köpenhamn 1960. I Konsthistorisk Tidskrift 1956 har Patrik Reuterswärd lämnat värdefulla meddelanden om tavelförhängets historia. En god orientering om fönstrets historia ger slutligen *Holger Rasmusson,* Vindøjet, Korsör 1960.

Bland specialarbeten på främmande språk märkes *G. Caauer,* Werkbuch des Tapetzierers, Berlin-Stuttgart 1886; *C. Muidebled,* La Pandore du Tapessier, II, Paris, u. å.; *G. Smith,* The Cabinet-Maker's Upholsterer's Guide, London 1826–27; *Jules Verdellet,* Manuel géometrique du tapissier, Paris 1857; och *Ciba Rundschau* 12, 1958, Dekorationstextilien.

I huvudsak har dock den föregående framställningen, utom på studiet av bevarade föremål, måst bygga på uppgifter, samlade ur arkivaliskt material och från ett mycket stort antal tryckta källor, som här inte kunnat förtecknas. Särskilt värdefulla uppgifter ha därvid kunnat inhämtas i några moderna slotts- och herrgårdsmonografier, i första hand *Erik Andrén,* Skokloster, ett slottsbygge under stormaktstiden, Stockholm 1948, *Stig Fogelmarck* i Andrén-Fogelmarck, Mälsåker, Stock-

holm 1945, *Gösta Selling,* Svenska herrgårdshem under 1700-talet, Stockholm 1937 och *Wera* och *Martin Olsson,* Stjernsunds slott i Närke, Stockholm 1956. Av värde i detta sammanhang är även *Carl David Moselius,* Louis Masreliez, Stockholm 1923 och för en jämförelse med danska förhållanden *Tove Clemmensen,* Danske Interiørtegninger, Köpenhamn 1951. I Fataburen 1957 har slutligen *Marianne Olsson* lämnat viktiga uppgifter om Borgerlig möblering i Stockholm på 1600-talet.

Självfallet skulle ett arbete som detta inte ha kunnat utföras utan tillgång till Nordiska museets rika samlingar såväl av föremål som av bildmaterial, det senare till en betydande del insamlat under tjänstemännens systematiska undersökningsresor ute i landet. Egna iakttagelser som deltagare under flera decennier i dessa undersökningar ha härvid kommit till god användning.

Bland andra institutioner än museet, med vilka kontakterna vid utarbetandet av denna skrift varit betydelsefulla, bör särskilt framhävas Kungl. Husgerådskammaren. Jag tackar varmt dess chef överintendenten Åke Setterwall liksom också intendenten Stig Fogelmarck för deras stora hjälpsamhet. I detta sammanhang bör erinras om den stora och värdefulla anonyma skissbok med färglagda teckningar av gardinuppsättningar, som förvaras på Rosendals slott. Intendenten Elisabeth Strömberg vid Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg tackar jag för hennes beredvillighet att ställa material från Göteborg med omnejd till förfogande och för givande diskussioner.

Mitt tack går slutligen till ett antal andra kamrater och vänner, som hjälpt och uppmuntrat mig vid dessa studier, i första hand förutvarande och nuvarande föreståndare vid Nordiska museets högreståndsavdelning, förste intendenten Sigurd Wallin, nuvarande föreståndaren för Kungl. Livrustkammaren Brynolf Hellner och förste intendenten Erik Andrén, min efterträdare som föreståndare för den under högreståndsavdelningen sorterande dräkt- och textilavdelningen intendenten Elisabet Stavenow, och min make professor Gösta Berg.

Författaren

Summary

The object of this book is to give a survey of the history of the curtain in Sweden.

Chap. 1. Window panes made from membranes and skins are known from among the peasantry and townfolk far back into the past. In the Castle of Västerås one room was provided with parchment windows in 1541. The paper window as extra an inner window was still to be found in the Castle of Skokloster in the 1670s. Glass windows, on the other hand, were made both in Vadstena Convent och by glaciers in Stockholm at the beginning of the 15th century. Painted glass panes with the donor's name were given as presents och special »windowparties» are known from the island of Gotland. These parties were arranged by persons building a new house. During the period 1744–1810 a window-tax levied in Sweden. Double windows have been in use since the 1730s.

Chap. 2. The various textiles for internal fittings during the 16th century and their medieval traditions are described. The rich designs of the bed curtains, the simple picture curtain and the mirror curtain are described with European and Swedish specimens, as is also the fireplace valance.

Chap. 3. The earliest window curtains are mentioned at the medieval princely courts of France and England. From Sweden there is a doubtful proof at Gripsholm Castle from the middle of the 16th century, but in 1617 window curtains are mentioned at Örebro Castle, and during this century their use spread not only to the homes of the nobility in towns and the country, but also, though more sparingly, among the bourgeoisie. The material is, as in France, linen and wool and does not compete in any way with the costly bed-curtains. It applies as a rule to simple, straight curtains on a rod, p. 29. At the beginning of the 18th century the same type of curtains are made for several rooms in white taffeta, and damask and silk begin to be used so that wall-panels and furniture coverings are of the same material as the curtain.

Chap. 4. The Baroque has quite a special type of curtain with a straight middle curtain which was drawn straight up by a row of rings. It is fitted with a valance. This curtain is described from Mälsåker Manor where it was new in the 1730s. A curtain-board with wooden rollers for the cords is preserved at Knole House, Kent in England, and at Arnstadt there are still many examples of it in the famous collection of dollhouses from this period, p. 33. This curtain is also found in Daniel Marots engravings from the beginning of the same century.

New full-length curtains of taffeta and damask, and slightly shorter curtains of broadcloth were acquired for the same windows of the Palace of Stockholm in 1754. The windows were fitted with double catches and rods, so that these were not summer and winter curtains such as were met with in France, for example. The curtains were of the same colours: red, green and yellow. White linen curtains of homewoven and bought materials are very common and well substantiated. Cotton was more elegant and more expensive.

Chap. 5. Draped curtains and valances came into use at the close of the 18th century. The Court, as usual, leads the way with novelties; but then it had access to skilled upholsterers. Architects also began to make sketches for curtains: C. W. Carlberg 1782, Louis Masreliez and others. The patterns are French, but the variations numerous. The illustrative material should give a good idea of both elegant and simple arrangements which have been preserved in sketches and also partly in original.

Chap. 6. Lambrequins of different shapes with fashioned valances and parts of a curtain arrangment becomes fashionable from the middle of the 19th century. Free draping is a thing of the past. The material becomes heavier and lined. The cornice hides the actual fixing on the board. The window has been provided with a loose inner double window for the winter, and the curtain arrangement becomes fixed with double curtains and small lights.

Chap. 7. The simpler curtain has been in use throughout the entire century for bedrooms and less representative purposes. Towards the close of the century there is once more a demand for sunshine and light, and the white curtain again becomes the height of fashion.

Chap. 8. The half-curtain comes into use at the beginning of the 19th century, both in colour and white. It became common as a kitchen curtain but was also fashionable in other associations during several periods. Jalousie-screens of wire-netting were manufactured in Sweden, p. 85. Venetian blinds with fixed slats were in use during the 18th century, with movable slats first during the latter part of the 19th century. Cp. the outside sunblinds, p. 86 and p. 57.

Chap. 9. Roller blinds constructed as in p. 104 of a striped, check and one-coloured stuff were common during the 18th century. During the following century they were also to be had with painted patterns in stencil, p. 90 and with printed patterns, p. 91. The roller blind was a substitute for the window-shutter and became an industrial product on a large scale.

Chap. 10. The description concludes with a list of appropriate terms, and at the same time gives some practical hints on the making, and putting-up of curtains.

NORDISKA MUSEET

har även utgivit:

BRODERIER av Anna-Maja Nylén. 5:–

BRUKSHERRGÅRDAR I GÄSTRIKLAND av Hans Beskow. 45:–

DALMÅLNINGARNA OCH DERAS FÖRLAGOR av Svante Svärdström. 18:–

EN BOK OM SVINDERSVIK. 9:–

FLASKOR OCH GLAS av Elisa Steenberg. 9:–

HELGERUM I TJUST av Manne Hofrén. 14:–

KISTOR av Gösta von Schoultz. 4:–

MODEDRÄKTER av Gunnel Hazelius-Berg. 7:–

ROKOKOMÖBLER av Marshall Lagerquist. 25:–

SKANSENS HUS OCH GÅRDAR. Hft. 20:–, inb. 24:–

STAFFORDSHIREFIGURER av Rut Liedgren. 10:–

SÅ BODDE VI av Rut Liedgren. Hft. 15:–, inb. 18:50

TAPETER av Ingemar Tunander. 9:–

UR OCH URVERK av Sten Lundwall. Hft. 18:–, inb. 21:50

Pris 12:50